

Technická univerzita v Liberci

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra: Filosofická
Studijní program: Specializace v pedagogice
Studijní obor: Humanitní studia – Anglický jazyk

KLASICKÝ MARXISMUS CLASSICAL MARXISM

Bakalářská práce: 11-FP-KFL-094

Autor:
Radovan VLK

Podpis:

Vedoucí práce: Mgr. Ing. Martin Brabec, PhD.

Konzultant:

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
48	0	0	0	19	0

V Liberci dne: 21. dubna 2011

Obsah

KLASICKÝ MARXISMUS.....	3
1 Úvod.....	3
2 Cíl	3
3 Metodika.....	3
4 Vymezení pojmů.....	4
Významné osobnosti Druhé internacionály.....	7
1 Druhá internacionála.....	7
1.1 Soumrak Druhé internacionály.....	10
2 Karl Kautsky	11
2.1 Kautsky, jeho život a literární dílo.....	12
2.2 Povaha společnosti.....	13
2.3 Třídní boj.....	17
2.4 Kautského obecná stanoviska	23
3 Eduard Bernstein a revizionismus.....	24
3.1 Pojetí revizionismu.....	24
3.2 Eduard Bernstein a jeho život	25
3.3 Materialismus - ano či ne?.....	26
3.4 Třídní boj a dialektika.....	28
3.5 Revoluce vs. reforma.....	31
3.6 Byl Bernstein marxistou?.....	33
4 Rosa Luxemburgová.....	34
4.1 Život a dílo.....	34
4.2 Kumulace kapitálu a imperialismus.....	35
4.3 Revoluce a reforma.....	37
Význam socialistického hnutí Druhé internacionály.....	40
Seznam literatury:.....	47

KLASICKÝ MARXISMUS

1 Úvod

Termín „klasický marxismus“ můžeme chápat ve dvou aspektech. Předně se jím rozumí sociální teorie a politická ideologie Karla Marxe a Bedřicha Engelse ve své čisté podobě. V druhé řadě tímto pojmem můžeme označit období vymezené existencí Druhé internacionály, kdy Marxovy a Engelsovy myšlenky určovaly ideovou základnu socialistického hnutí ve velké části Evropy. První aspekt můžeme považovat za teoretická východiska socialistického dění a druhý za jejich uvádění do praxe.

2 Cíl

Ve své práci se zaměřuji na zmapování hlavních myšlenkových a politických proudů, které se v rámci období klasického marxismu objevují a podrobují je analýze s poukazem na možné odlišnosti vůči Marxovu pojetí.

Domnívám se, že marxismus nese v dnešní době stigma, které si vysloužilo za diktatury minulého režimu a je neprávem považován i za původce zneužívání moci, ke kterému v tomto období docházelo. Mou snahou tedy bude postihnout hlavní myšlenky marxismu, včetně jejich rozdílných interpretací, nezatížené emočním nánosem, který jej provází. Zároveň bych rád ve čtenáři vzbudil zájem o toto téma a přiměl ho k zamyšlení se nad současnou situací ve vztahu k marxismu. Dovolím si tvrdit, že marxismus byl největší politickou a sociální výzvou minulého století. Z různých pohnutek byl však dezinterpretován a jako důsledek této dezinterpretace se vývoj západoevropské společnosti zbrzdil. Proto věřím, že i dnes, či lépe řečeno *právě* dnes, v době ideového vakua, má cenu se k marxismu vracet a nechat se inspirovat přinejmenším některými z jeho tezí.

3 Metodika

Ve své práci čerpám z primární literatury sepsané autory, kteří v období klasického marxismu určovali rytmus socialistického hnutí, a z pramenů sekundární literatury, zabývající se otázkami marxismu a jeho představitelů. Jako doplňkový zdroj používám článků z internetových stránek.

V úvodu práce se zabývám vymezením pojmů a uvedením hlavních myšlenek marxismu do souvislostí. V první kapitole se věnuji činnosti Druhé internacionály, která tvořila těleso, ve kterém se myšlenky klasického marxismu odrážejí. Hlavní část práce pak tvoří analýza východisek a postojů, které na poli marxismu zaujímají jeho nejvýznamnější představitelé v období mezi lety 1889 a 1914.

4 Vymezení pojmů

Pro lepší pochopení souvislostí si na úvod vymežíme hlavní pojmy a myšlenky, jak je ve svém vrcholném díle *Kapitál* formuloval Karl Marx a doplnil Bedřich Engels.

Marxismus je učení založené na materialistické interpretaci historie, zahrnující politickou ideologii, která se zabývá změnou nerovných podmínek sociálních tříd a nastolením spravedlivé společnosti. Jeho podstatou je dialektický proces, který se jako červená nit prolíná celou historií lidstva a je charakterizován *třídním bojem*. Ten je potom příčinou sociálních změn a potažmo i hybatelem celé historie. Na základě této premisy Marx vidí v kapitalistickém zřízení utlačovatele a vykořisťovatele početnější třídy proletariátu. Odtud pramení sociální napětí, které musí nutně vyústit v nastolení nového, tentokrát již zcela spravedlivého systému, označovaného jako socialismus. K tomu však může dojít, až kapitalismus dosáhne svého vrcholu a uvědomění proletariátu dostatečně vysoké úrovně. Pak se dělnická třída revolučními prostředky chopí moci, aby nastolila *beztrždní společnost*, kde jsou výrobní prostředky ve společném, a nikoliv soukromém vlastnictvím několika nejbohatších.

Proč je však podle Marxe kapitalismus pouze dočasným systémem,

odsouzeným k zániku? Jaké jsou jeho nedostatky a proč není možná ani jeho reforma?

V kapitalismu podle Marxe vrcholí *odcizení* člověka sobě samému. Tento proces započal v minulosti, kdy se člověk začal odcizovat sama sobě jako rodové bytosti. Příčinou tohoto stavu je rozvoj dělby práce, kdy člověk zakouší odcizení zejména ekonomické.⁽¹⁶⁾ Napříč historií se pak snaží nalézt svou ztracenou přirozenost. V kapitalismu odcizení dosahuje vrcholu, neboť dělník dává všanc svoji vlastní podstatu, tedy pracovní sílu. Nevrací se mu však plod jeho práce, nýbrž pouze mzda, která má pokrýt jeho bezprostřední životní náklady. Je odtržen od výsledku své práce a v konečném důsledku se z něj stává pouhý nástroj, podřízený potřebám kapitalistického výrobního procesu.

Tato odtrženost se promítá nejen do vztahu člověk-produkt práce, ale i do vztahu člověk-ostatní lidé a člověk-vlastní já.

Východiskem z této situace je změna systému, který by nastolil ztracenou rovnováhu mezi člověkem a jeho konáním. Předpokladem toho je, aby se soukromé vlastnictví výrobních prostředků dostalo do rukou samotných výrobců a tím se uzavřel kruh, kdy vlastníci jsou zároveň výrobci i spotřebiteli. Pro Marxe je otázka veřejného vlastnictví výrobních prostředků naprosto zásadní, neboť tato *materialistická základna* určuje i svoji *nadstavbu*. Tu můžeme chápat jako souhrn intelektuálních, duchovních a kulturních činitelů. Jedná se tedy o jednostranný proces, kdy materiální sféra ovlivňuje sféru duchovní, nikoliv naopak.

Vidíme tedy, že Marxovi nejde o pouhé zlepšení podmínek dělníků, jak někteří sociální teoretikové chápou jeho učení. Jde o cíl mnohem vyšší - o znovunabytí vlastní přirozenosti a tím svobody člověka v jeho světě.

Podstatou změn ve společnosti je již zmiňovaný *dialektický proces*, kdy zásadní vývojové skoky probíhají prostřednictvím *revolucí*, které jsou připravované dlouhodobou kumulací nepatrných kvantitativních změn.⁽⁴⁾ Stejně tak přechod na socialismus bude provázen revolucí, avšak až v okamžiku, kdy úhrn změn bude dostatečně velký k provedení takové kvalitativní změny. Pouhé odstranění kapitalismu v libovolném momentu jeho existence by nepřineslo žádný užitek, neboť sám kapitalismus je vývojovým stádiem lidstva a jako takový slouží k prohloubení lidského vědomí a uvědomění si jeho

nedostatků. Naopak, svržením kapitalismu v nepravý okamžik by došlo k brzkému zhroucení nově zavedeného systému zpět do kapitalismu nebo jeho podobné karikaturní formy, jak tomu bylo například v Sovětském svazu. Zde a v dalších zemích bývalého východního bloku jsme byli svědky toho, že udržitelnost pseudosocialistických a komunistických systémů, které nebyly přirozeným vyústěním politického vývoje, je možná jen za nejdrastičtějších represivních opatření. Stejně tak diktatura proletariátu je jen nutným, avšak dočasným stavem na cestě k beztřídní společnosti.

Posledním tématem, jímž se při rozboru Marxových myšlenek budeme zabývat, je jeho teorie politické ekonomie.

Marx v ní předpokládá, že kapitalistický výrobní proces je odsouzen k zániku, přestože v době svého vzniku byl velmi progresivní.⁽¹⁶⁾ Postupem času se však dostává do vnitřního rozporu, kdy klesají zisky z *nadvýroby*, zároveň stoupá vykořisťování dělníků a trh se stává nestabilním. Pod tíhou těchto faktorů se dostává do krize, z níž už není cesty zpět. Zde pak nastupuje proletariát se svou vizí socialismu.

Pro Marxe byl kapitalistický způsob výroby nepřirozený a nespravedlivý, neboť vytváří nadhodnotu a manipuluje s ní ve svůj prospěch tím, že jí používá ke spotřebě kapitalistů nebo k rozšiřování výroby, neboli *akumulaci kapitálu*. Nadhodnotu však netvoří nic jiného než neprávem přivlastněná a nezaplacená práce dělníků. Marx totiž vychází z předpokladu, že hodnotu zboží určuje jedině množství práce do výroby vložené. Ostatní složky zboží, jako suroviny či stroje, jsou ohodnoceny na základě množství práce nutné k jejich získání či výrobě.

Významné osobnosti Druhé internacionály

1 Druhá internacionála

Termín Druhá internacionála označuje politické hnutí, jehož ideologie stojí na myšlenkové základně marxismu a zastupuje v politickém spektru přelomu 19. a 20. století zájmy dělnické třídy. Organizace byla založena 14. července 1889 v Paříži, čemuž předcházely konference ve švýcarském Churu roku 1881 a v Paříži v roce 1886. Trvání Druhé internacionály lze vymezit lety 1881 až 1914, kdy začíná světová válka a ideály internacionalismu berou za své, tváří v tvář nacionalistickým náladám, které počátek války doprovázejí.

Toto období lze bez nadsázky označit za zlatou éru marxismu. Hnutí, i přes své vnitřní rozpory, vykazuje bohatou politickou činnost a dále rozvíjí či interpretuje Marxova východiska historického materialismu, jeho interpretaci historických epoch a událostí a ekonomii imperialismu.⁽¹¹⁾ Internacionála nachází své zástupce v celé Evropě, nejsilnější základnu však má v zemích, jako jsou Německo, Rakousko, Polsko, Belgie a Holandsko, Francie, Rusko, Itálie, Švýcarsko a Španělsko. Naopak malé přízni, až nezájmu se těší v zemi, kde Marx své myšlenky zformuloval, tedy Velké Británii. „Britský socialismus vděčí za svou podobu mnohem více myšlenkám Owena, Benthama a J.S. Milla.“⁽¹¹⁾

Mezi hlavní postavy Druhé internacionály bezesporu patří zastánci marxistické doktríny jako Kautsky, Plechanov, Bernstein, Luxemburgová, Lenin či Jaures. Mezi autory, kteří se zabývají kritikou marxismu, můžeme zařadit, mimo jiné, i prvního českého prezidenta, T.G.Masaryka. Výše zmíněné autory a myslitele sice spojuje společný jmenovatel marxistické doktríny, přesto lze mezi nimi vysledovat dva proudy, odvíjející se od jejich postojů k filozofickým východiskům marxismu. Kolakowski ve své knize Hlavní směry marxismu odlišuje tyto dvě skupiny: jedni, kteří považují marxismus za teorii sociálního rozvoje a kapitalistické společnosti, která může být libovolně obohacována a modifikována podle stávajících procesů ve společnosti - a druzí, tvořící větší skupinu, jimiž jsou ortodoxní marxisté, kteří se domnívají, že Marxovo učení je

ucelenou teorií, jež je schopna zodpovědět všechny otázky týkající se lidské existence. Mezi takové zastánce patří např. Plechanov, Kautsky a Lenin. Z pochopitelných důvodů tito autoři Marxovo dílo pouze interpretují a uplatňují v politické praxi, přičemž jeho základ nechávají nezměněn.

Marxismus dosahuje v období Druhé internacionály svého vrcholu a stává se jednotícím prvkem doposud poněkud roztržitěného dělnického hnutí. Získává i zcela reálný politický odraz v politických stranách, které jsou pravými reprezentanty proletariátu. Pokusme se nyní, společně s autorem knihy Hlavní směry marxismu L.Kolakowskym, postihnout, jaké názory příslušník marxistického hnutí zastává.

Způsob kapitalistické výroby, zejména pak akumulace kapitálu povede nevyhnutelně a přirozeně k nástupu socialismu. V nově nastalém systému nebudou již figurovat vykořisťování a podceňování lidské práce a změní se i způsob vlastnění výrobních prostředků ze soukromého na veřejný. Nesmí existovat diskriminace v jakémkoliv smyslu slova, ať již rasová, národnostní, náboženská nebo gendrová. Nebudou existovat žádné stálé armády. Přístup ke vzdělání musí být umožněn všem bez rozdílu. Samozřejmostí je také svoboda projevu a shromažďování, stejně tak jako volební právo. Přechod od kapitalismu k socialismu musí být vyplněn snahou o sociální reformy, které by zlepšily životní podmínky proletariátu a zvýšily jeho smysl pro solidaritu. Samotný nástup socialismu nastane, až jeho předchůdce zcela uzraje a zhrouť se pod tíhou svých vlastních struktur. Svou roli hraje i technický pokrok, který je rozhodujícím faktorem pro utváření sociálních struktur a vládnoucí ideologie. Další premisou je možnost vysvětlení jevů na základě vědecké analýzy a s tím související zbytečnost náboženských systémů, které naopak zastiňují vědomí.

Činnost Druhé internacionály se soustředila zejména na tři následující oblasti. Abychom lépe pochopili první z nich, bude nutné krátce nahlédnout do nedávné minulosti socialistického hnutí. Do doby Druhé internacionály nemělo socialistické hnutí žádnou společnou základnu, a přestože jednotícím prvkem byl boj proti útlaku sociálně znevýhodněných, forma, některé motivy a především způsob, jakým je třeba útlaku čelit, se lišily. Tak například

francouzské sociální hnutí se vymezovalo vůči bonapartismu, Poláci vůči ruské okupaci, Němci viděli svého nepřítele v kapitalismu atd. Silnou pozici v socialistickém hnutí od svého počátku zaujímal anarchismus. Ještě za doby První internacionály, jejíž jednou z hlavních postav byl Marx, se v tomto hnutí polarizují dva určující směry - anarchismus, v jehož čele stojí Michail Bakunin, a raný marxismus, zastoupený Karlem Marxem. Prvně zmiňovaný proud nepřipouštěl jakoukoliv kolaboraci se stávajícím politickým systémem a volal po jeho odstranění a znárodnění soukromého majetku. Na straně druhé, Marx a jeho stoupeni byli mnohem benevolentnější k existenci stávajících politických struktur a politické aktivitě vůbec. Napětí vrcholí roku 1872, kdy dochází k jejich konečnému odloučení. Přesto však i v průběhu Druhé internacionály přetrvávají anarchistické tendence, které jsou však nakonec potlačeny. Členové marxistického hnutí se ztotožňují (v souladu s Marxovým pohledem na věc) s myšlenkou, že socialismus je nutno upevnit na základech stávajícího demokratického a republikánského systému, které by omezily vliv tehdy ještě poměrně silné opozice kléru nebo vojska. Takto by na samotných základech kapitalismu vyrostl nový socialistický systém. Ani ten by však také nebyl prost politických struktur. Naopak, ...“centralizovaná státní moc by zaručovala fungování a správu materiálních zdrojů a produkci“⁽¹¹⁾. Zároveň by se plně mohla rozvinout demokracie jako platforma skutečně spravedlivé společnosti, která byla v rukou kapitalistů pouhou karikaturou svobody. Anarchisté však odmítají účast na jakémkoliv politickém životě a z podstaty prosazují společnost oproštěnou od všech forem institucionalismu. Věří, že individuum má přirozenou tendenci k harmonickému soužití. Proto vidí v ortodoxních marxistech prospěcháře, kteří v okamžiku uchopení moci využijí svých pozic k nastolení jiné formy diktátu. Na základě výše popsaných postojů byly anarchisticky založené skupiny s definitivní platností vyloučeny z Druhé internacionály na kongresu v Londýně roku 1896.

Druhým z problémů, s nimiž se organizace za své existence musí potýkat, je revizionismus Marxovy doktríny. Marxovy myšlenky byly již od doby svého vzniku podrobovány kritice a úpravám různého stupně, ať již se to dělo ze strany lídrů německého socialistického hnutí Bebel a Liebknechta, či Francouzů Guesdeho a Blanquia. Největší chybou takových svévolných

interpretací byl v očích ortodoxních marxistů fakt, že revizionisté nechápou marxismus jako organický a úplný systém, který nemůže být libovolně pozměňován nebo doplňován. V době Druhé internacionály revizionistické pozice zastávají především německý sociální demokrat Eduard Bernstein a francouzský socialista Jean Jaures. To, čím se jejich vize odlišovaly od vizí ortodoxních marxistů, bylo přesvědčení, že zlepšení postavení dělnické třídy je možné skrze reformy kapitalistického systému a to i bez nutnosti revoluce. Nabádali tedy k dialogu s ostatními politickými stranami, který v očích ostatních marxistů oslaboval morální sílu proletariátu.

Poslední významnou hrozbou pro ideály klasického marxismu bylo levicové křídlo pocházející z carského Ruska, vedené V.I.Leninem. Tento ideový i faktický vůdce bolševiků zastával cestu nastolení diktatury proletariátu za každou cenu a jakýmikoliv, tedy i násilnými prostředky. Vývoj socialistického, resp. komunistického hnutí v Rusku má svoje specifika, která svým rozsahem přesahují předmět analýzy, stanovený v této práci, a proto se jím nadále nebudeme zabývat.

Můžeme nicméně konstatovat, že nejsilnější pozici v Druhé internacionále drželo Německo v čele s Karlem Kautským a Augustem Bebelem. Zejména stanovisko K. Kautského lze označit za ztělesnění ortodoxního marxismu, kdy se Kautsky ve své činnosti soustředil zejména na výklad Marxova díla. Ještě větší početné zastoupení můžeme shledat u Francouzů, jejich postoje však nelze považovat za ortodoxně marxistické. „...marxistické hnutí bylo fenomenem střední a východní Evropy“, shrnuje ve své knize Hlavní směry marxismu L. Kolakowski.

1.1 *Soumrak Druhé internacionály*

Opravdovou prověrkou životaschopnosti socialistického hnutí se měl stát blížící se příchod první světové války a s ní související eskalace národnostního napětí. Veskrze valná většina sociálních demokratů byla „...princiálně proti militarismu a kolonialismu a všichni zavrhovali národnostní útlak.“(11) Přesto však důležitost národnostní otázky neměla napříč socialistickým politickým spektrem stejnou váhu. Na jedné straně osobnosti jako Lenin podporovaly silný národnostní stát, na straně druhé např. Rosa Luxemburgová zcela

odmítá zabývat se národnostními otázkami, jelikož odvádějí pozornost dělnictva od jejich boje s kapitalismem.⁽¹¹⁾

Podobně nejednotný postoj měli různé skupiny k fenoménu války. Jedni, v čele s Leninem, Luxemburgovou a Liebknechtem, byli pro využití války coby prostředku ke svržení kapitalismu. I přes tyto tendence lze za obecné stanovisko socialistů považovat snahu o zastavení války.

Přesto v okamžiku vypuknutí konfliktu ukázalo socialistické hnutí svoji bezzubost vůči nacionalistickým tendencím a nakonec se každá sekce přidala na stranu své země, resp. národa, aby za ně bojovala pro vítězství své země. Začátek první světové války je tak zároveň koncem Druhé internacionály i klasického marxismu ve své čisté podobě.

Další vývoj socialistického hnutí se značně liší v závislosti na geografickém určení a lze říci, že se od tezí klasického marxismu výrazně odlišuje. Ve zjednodušeném podání můžeme sledovat dva směry poválečného vývoje marxismu: radikální, až fanatický leninismus, který, přestože se hlásí k odkazu K. Marxe, si podmaňuje Rusko, avšak má málo společného s Marxovým názorem, že socialismus je třeba vystavět na tradici předešlých, byť nespravedlivých systémů a zachovat tak kontinuitu přirozeného vývoje společenských vztahů. Na druhé straně vidíme rozvolnění ortodoxních marxistických postojů, které je tak příznačné pro současnou sociální demokracii.

2 Karl Kautsky

Pražský rodák Karl Kautský (1854-1938) je jednou z nejvýznamnějších postav klasického marxismu. Důvody pro toto tvrzení jsou dva: Kautsky byl jednak jedním z nejvýraznějších teoretiků a popularizátorů Marxova díla a zároveň sehrál důležitou roli na politické scéně přelomu 19. a 20. století, kdy byl společně s Bebelem a Bernsteinem jednou z vůdčích osobností silné Socialistické strany Německa (SPD). Kautskému vděčí socialistické hnutí za vytvoření silné teoretické základny, do které autor přispěl řadou děl, které se nesnaží Marxovy myšlenky měnit či obohacovat. Naopak, Kautského lze považovat za ortodoxního vykladače Marxovy doktríny ve smyslu jejího pojetí jako uceleného systému bez mezer, již lze aplikovat na jakýkoliv fenomén

lidské existence. Kautský se tedy ve svém velmi rozsáhlé díle pouští do analýzy téměř všech oblastí souvisejících se světem člověka pod zorným úhlem Marxových tezí: vyjadřuje se k etice, přírodě, lidské společnosti, politické ekonomii, politice, náboženství a zejména materialistickému pojetí historie.

2.1 Kautsky, jeho život a literární dílo

Kautsky již jako student historie, ekonomie a filozofie přispíval svými články do socialistického tisku tehdejšího mocnářství a později i do tisku německého. Zde na sebe upoutal pozornost Karla Hochberga - německého reformního spisovatele, který mu nabídl svou pomoc při studiích v Zurichu, kam roku 1880 Kautsky odjíždí. Tam se setkává s dalším významným socialistou E. Bernsteinem, se kterým se stanou přáteli a budoucími spolupracovníky i pozdějšími rivaly ve výkladu Marxova díla.

Silným impulsem v Kautského vývoji byl jeho tříletý pobyt v Londýně, kde úzce spolupracuje s nejbližším Marxovým kolegou B. Engelsem, jenž mu je zdrojem pro jeho vlastní práci. V té době je již také redaktorem a posléze i editorem nejvýznamnějšího socialistického periodika v Německu *Die Neue Zeit*, což mu zaručuje nejen stálý příjem a existenční jistotu, ale "...především platformu k propagaci marxismu."⁽¹⁹⁾

Jak již bylo řečeno, Kautsky byl neúprosným ochráncem čistoty Marxovy doktríny a jasně se vymezuje vůči anarchistickým, revizionistickým i levicovým tendencím v socialismu? hnutí. Za svou kritiku VŘSR si mimo jiné vysloužil od Lenina nálepku 'renegát' - zrádce, čímž přestal de facto existovat pro více než polovinu socialisticky smýšlejícího světa tehdejší doby.

Přes všechnu kritiku jeho osoby jedna z jeho prvních knih *Ekonomické učení Karla Marxe*, "... po desetiletí sloužila za příručku marxistické ekonomické teorie pro začátečníky."⁽¹¹⁾ V knize Kautsky pokrývá témata uveřejněná v prvním díle Marxova *Kapitálu* a objasňuje tyto okruhy: zboží, peníze, kapitál, nadhodnota, mzda a důchod z kapitálu. Autor se nesnaží o rozvíjení Marxových myšlenek, ale předkládá je ve zjednodušené a stručné formě.

Výše zmíněná kniha zajistila autorovi reputaci a důvěru stranických kolegů

z SPD, což mělo za následek, že Kautsky se významnou měrou mohl podílet na sestavení jejího prvního programu, „...který stál výhradně na marxistických premisách.“⁽¹¹⁾ Kautsky nejenom že byl spoluautorem programu, ale navíc k němu v roce 1892 napsal rozsáhlý komentář pod českým názvem *Efrutrský program*, který je de facto dílem „...politické teorie, popisující strategii sociální demokracie.“⁽¹¹⁾

Knihy *Thomas More a jeho Utopie* (1888), *Třídní antagonismus roku 1789* (1889), *Předchůdci moderního socialismu* (1895) a *Původ křesťanství* (1908) mají jednoho společného jmenovatele, jímž je Kautským použitá metoda marxistické analýzy tříd a politických ideologií. Kolakowski sumarizuje výše zmíněná díla takto: první titul pojednává o anglickém státním zřízení za vlády Jindřicha VIII. a životě a díle T.Mora v souvislosti s třídními konflikty tehdejší doby primitivní akumulace kapitálu. Třetí kniha je historickým přehledem socialistických myšlenek od Platona po francouzskou revoluci....., zatímco čtvrtá se zabývá historickým významem raných křesťanských myšlenek.

Výrazným dílem na poli obecné teorie je kniha *Etika a materialistická interpretace historie*. V ní její autor popisuje historický vývoj etických učení a nastiňuje darwinistický a marxistický pohled na biologický a sociální význam morálky a chování.

Kautského vrcholným dílem však je obsáhlá kniha *Materialistická interpretace historie* (1927), ve které autor shrnuje své veškeré teoretické bádání.

2.2 Povaha společnosti

V této kapitole se budeme věnovat Kautského pohledu na povahu společnosti, způsob jejího fungování a motivy jednání jedince. Jak uvidíme, neobejdeme se bez začlenění těchto fenoménů do širšího rámce přírody.

Kautského mimo Marxovy a Engelsovy myšlenky ovlivnil i darwinismus a neo-lamarckismus. Jeho pohled na svět je tedy přísně materialistický a vysvětlitelný na základě přírodních, resp. vědeckých zákonitostí. Metafyzika či epistemologie do jeho vědeckého pojmosloví rozhodně nepatří. Dalo by se říci, že Kautský je málo filosofem, o to větším je však vědcem.

Svůj postoj a metodu ke zkoumání společnosti Kautský popisuje takto:

“Aplikuji metodu přírodních věd na studium společnosti, kterou však nevnímám jako něco vně přírody, nýbrž jako její součást.”⁽⁸⁾ Je tedy jasné, že společnost lidí nemá žádné zvláštní postavení, které by ji činilo jakkoliv zvláštní ve smyslu disponující vlastnostmi nepocházejícími z “tohoto světa”. Přiznává, že sice funguje na základě specifických zákonů - stejně tak jako třeba anorganická část přírody - avšak nikterak nevybočuje z rámce hierarchie přírodních zákonů.

Kautského názor na darwinismus prošel vývojem a některé z jeho tezí autor pozměnil. Tak například otázka *boje* coby motoru existence se objevuje jak u Marxe, tak u Darwina. Přesto je však, říká Kautský, nesmíme směšovat. Podle Kautského je *třídní boj* v Marxově podání “....bojem mas, jež tvoří podobní jedinci, kteří žijí ve stejných podmínkách, spojeni stejnými zájmy vůči jiným masám.”⁽⁸⁾ Naproti tomu Darwinův pohled na *boj o přežití* je bojem o potravu mezi *jedinci* stejného druhu. Nositelem vývoje u Marxe je tedy masa, u Darwina jedinec - individuum.

Kautsky se táže, jak by bylo možné spojit zákony biologie a materialistického pojetí dějin, a odpověď nachází v neo-lamarckismu. “Konflikt mezi organismem a prostředím, adaptace orgánů na požadavky prostředí,... je vůdčí silou jakéhokoliv vývoje, ať už v organické přírodě, či společnosti. Tímto je tedy učiněna mezi sociologií a biologií shoda.”⁽¹¹⁾ Proces adaptace, resp. vývoje přesto není konstantní, jelikož trvá jen potud, pokud existují podmínky okolí, které tento proces vyvolávají.

Jaká jsou však specifika, která se v tomto bodě týkají člověka? V přírodě, která sama o sobě nemá žádný účel a ani jí nevládne žádná vědomá síla, jsou zvíře i člověk bytostmi stejné povahy; oba jsou vybaveni inteligencí, schopností socializace a pocity. U zvířat je však inteligence rozvinuta méně než u člověka, u kterého se stává opravdovou zbraní v boji za zachování druhu. “Díky schopnosti logicky uvažovat chápe člověk zákon příčiny a následku v mnohem širší míře, než je tomu u zvířat.”⁽¹¹⁾ Navíc člověk, díky své rozvitě inteligenci, je schopen používat a vyrábět nástroje. Zde se dostáváme k zásadnímu obratu, kdy člověk za pomoci nástrojů je schopen *ovlivňovat* prostředí a působit na něj. V tomto bodě spatřuje Kautsky zásadní rozdíl mezi sociálním a přírodním vývojem - první se děje za spoluúčasti člověka a je procesem vzájemného ovlivňování se, druhý je jednostranným působením

prostředí na organismus, který se na jeho tlak adaptuje.

Skutečnou hybnou silou lidského vývoje jsou dle Kautského však instituce a vynálezy. Těch je zapotřebí, jelikož původní lidské nástroje se samy stávají součástí prostředí a jako takové zpětně na člověka působí, nutíce jej se vůči nim vymezovat. Člověk se na novou situaci adaptuje tím, že vytváří instituce a objevuje vynálezy, které mu pomáhají čelit nové realitě. Tak je zaručen nekonečný koloběh vývoje společnosti a jejích produktů. Uvedme si příklad: člověk vynalezne automobil a začne jej používat jakožto nástroje. Rozvoj automobilismu si však vynutí zkvalitnění a rozšíření cest, v určitém okamžiku bude nutné stanovit pravidla silničního provozu, pozmění se dosavadní vázanost člověka na jeho bydliště, zatíží se životní prostředí, což vyvolá nutnost dalších změn, a tento koloběh interakcí pokračuje prakticky donekonečna. Právě v těchto interakcích spatřuje Kautský skutečnou oblast sociologie a vývoje společnosti. Nabízí se ale také otázka, do jaké míry je tato interakce opravdovým vývojem kupředu. Kautsky vůbec neuvažuje v tom smyslu, že by se mohlo jednat o pouhou kvantitativní, a nikoliv *kvalitativní* změnu.

Při zkoumání lidské povahy dochází Kautsky k názoru, že pouze jedinec je reálnou a hmatatelnou veličinou, přičemž společnost je pouhou myšlenkovou konstrukcí. Jedním dechem však dodává: "Izolovaný člověk je mnohem méně reálným myšlenkovým výtvozem než lidská společnost...Může existovat jen jako sociální bytost, jen tak je poznatelný..."⁽⁸⁾ Společnost pak může být pochopena jen skrze život a aktivity socializovaných jedinců.

Kautsky se také vyjadřuje k povaze člověka a identifikuje ve shodě s kantovskými filosofy jeho vlastnosti: etiku, estetiku, nutkání ke zkoumání, čímž je hledání pravdy, krásy a dobroty. Zásadně se liší ale v názoru na povahu těchto vlastností. Zatímco kantovci spatřují jejich účel v pozvednutí člověka do božských sfér ležících mimo tento svět, Kautsky vidí stejné vlastnosti už u zvířat. Tím stvrzuje svojí myšlenku potvrzující Darwinovu teorii, že člověk patří do jedné vývojové linie se zvířaty, se kterými sdílí i své vlastnosti.

Kautsky si v souvislosti s lidskou společností klade otázku, co je pohonem jejího rozvoje. Nevidí ji, na rozdíl od idealisticky založených teoretiků, v pohnutkách jednotlivců. Ty jsou pro něj jen konstituenty sociálního *života*.

Hnací silou rozvoje společnosti je *technologický rozvoj*, který je odpovědí lidstva na neutuchající výzvy prostředí. Jen a pouze technologické inovace přinášejí do společnosti změny sociálních vztahů a nové ekonomické podmínky.

V současném stádiu technologického rozvoje, kdy bohatství společnosti vzrůstá a počet námezdních dělníků tvoří převážnou část obyvatelstva, nastává vhodný okamžik ke změně kapitalistického systému na socialistický. Nové technologie tak mohou začít pracovat ku prospěchu celého lidstva, a nikoliv pouze za účelem navyšování kapitálu dosavadních vlastníků výrobních prostředků. Kautsky se ve své době domnívá, že tato změna je nejen nevyhnutelná, ale že společnost je na samém jejím pokraji. S odstupem více než jednoho století se však jeví jako přinejmenším diskutabilní teze, že je motorem pro rozvoj společnosti. Vezmeme-li v úvahu vize tehdejších marxistů, kteří spatřovali v rozvoji technologií osvobození člověka od tvrdé roboty (hovoříme o podmínkách socialistického modelu hospodaření), pak jim musíme dát jistě za pravdu. Nicméně dnešní realita je jiná a technologie člověku jen zčásti život ulehčují. Můžeme říci, že mají trojí efekt: zefektivňují výrobní proces, aniž by však řešily problém odcizení dělníka od jeho výtvaru, dále některé z nich skutečně ulehčují člověku život (např. domácí spotřebiče) a dávají mu tak prostor pro vlastní tvorbu (zde se tedy nejvíce blížíme marxistickému pojetí) a v neposlední řadě však také otupují lidskou mysl a ve skutečnosti přispívají k ještě většímu odcizení se člověka člověku a sama sobě. Zde vidíme, že kýžený výsledek, tedy zhroucení kapitalismu pod tíhou svého vlastního potomka (tj. technologického rozvoje) stále ještě nenastal. Technologie tím, že jsou dnes dostupné prakticky každému, přinesly na úrovni sociálních vazeb zdánlivé setřetí třídních rozdílů. Je však důležité si uvědomit, že tolik marxisty kritizovaný princip soukromého vlastnictví a vytváření nadhodnoty bují dál, přičemž uvědomění si a upozorňování na důsledky takového způsobu hospodaření se v dnešní společnosti považuje za nežádoucí a nebezpečný. Třídy jsou v dnešním světě postavené na majetku, s čímž, i přes demokratické principy, na kterých naše společnost stojí, souvisí rozdělení moci. Jde vlastně o schizofrenní postoj dvou odlišných tendencí: boje o přežití, který je vyjádřen honbou za kumulací majetku, a morálních

zábran vyjádřených např. v zákonech demokratických zemí, které nám říkají, abychom své pudy kontrolovali a byli více morálními bytostmi.

V tomto ohledu je nutno opět připomenout, že Marx byl především velký humanista, uvědomíme-li si, že cílem jeho teorie bylo dovést člověka zpět k jeho *příirozenosti*.

2.3 Třídní boj

Třídní boj je jednak jednou ze základních premis uskutečnění sociální transformace společnosti z kapitalistického výrobního modelu na socialistický a zároveň pátým oddílem Kautského práce, ve kterém se autor zabývá "...povahou třídních vztahů v kapitalismu a taktikami (boje), jež se dělníkům nabízejí."⁽¹⁹⁾

V minulé kapitole jsme se seznámili s postavením tříd v dnešní společnosti a ukázali si, že přestože se podmínky samotných výrobců změnily k lepšímu, na existenci tříd samotných to nic nezměnilo. Naopak došlo k otupení třídní vyhraněnosti a uvědomění, které je pro Kautského tím nejdůležitějším prvkem třídního boje. Kolakowski to upřesňuje takto: "Boj proletariátu není výsledkem chudoby, nýbrž třídního antagonismu, stejně tak jako podmínkou vítězství socialismu není absolutní ožebračení dělnické třídy, ale vyostření třídního antagonismu."⁽¹¹⁾ Je jasné, že v dnešní době, kdy sociální zabezpečení ze strany státu je na vysoké úrovni, jen málokoho napadne zpochybňovat celý systém. Tím se však spíše přibližujeme k revizionistickým závěrům, které tvrdí, že postupným zlepšováním podmínek dělnictva dojde k otupování třídního antagonismu.

Pojďme nyní společně s K. Kautským blížeji prozkoumat okolnosti, za jakých se třídy utvářely, a podmínky nutné k efektivnímu boji proletariátu za svobodu. Jako průvodce nám poslouží úryvky z komentářů k Erfurtskému programu, uveřejněných ve spise *Třídní boj*.

Na samotný úvod v kapitole nazvané "Socialismus a třídy vlastníků" Kautsky cituje poslední odstavec Erfurtského programu:

"Tato sociální transformace znamená osvobození nejen proletariátu, ale celého lidského pokolení. Avšak jen dělnická třída může být jejím

vykonavatelem. Ostatní třídy, i přes jejich protichůdné zájmy, jsou postaveny na základech soukromého vlastnictví výrobních prostředků, a mají tudíž společný motiv podporovat stávající společenský pořádek.”

“Boj dělnické třídy proti kapitalistickému vykořisťování je nutně bojem politickým. Dělnická třída nemůže zformovat svou ekonomickou organizaci a vybojovat ekonomické bitvy bez politických práv. Nebude schopna dokončit přesun výrobních prostředků do rukou společnosti, pokud se nejdříve nezmocní politické síly.”

“Sjednotit a podpořit uvědomění dělníků v boji... - to je účelem Socialistické strany.”⁽¹⁰⁾

Zde se tedy dovídáme, na kom leží zodpovědnost za budoucí uspořádání společnosti a že jediným prostředkem ke změně je politický boj. Proto je zprvu nutné, aby dělnická třída získala politická práva a sjednotila se ve svých názorech a činech. Společnou platformu jim má poskytnout Socialistická strana. Kautsky ještě přidává komentář k mezinárodní povaze dělnického hnutí, které je podobné napříč všemi zeměmi, kde vládne kapitalismus, a znovu cituje Erfurtský program:

“Socialistická strana nebojuje za privilegia žádné strany, nýbrž za zrušení tříd..., za rovná práva a povinnosti pro všechny, bez rozdílu rasy a pohlaví. V souladu s těmito principy se staví do opozice nejen vůči vykořisťování a útlaku námezdních dělníků, ale i vůči jakékoliv formě vykořisťování a útlaku, které by byly namířeny proti třídě, straně, pohlaví nebo rase.”

Čteme-li tyto řádky, zajisté nás napadne, že to, po čem volali socialisté před více než sto lety, se stalo skutečností. Moderní společnost a její demokratické principy jsou de facto ztělesněním myšlenek obsažených v posledním úryvku Erfurtského programu. Můžeme dokonce společně s revizionisty konstatovat, že třídní antagonismus ze společnosti téměř vymizel a třídní boj ztratil smysl.

Přesto však nedošlo k onomu zásadnímu zvratu, který byl klíčovým momentem celého podniku zvaného marxismus - tedy zrušení tříd. Domnívám se, že právě v něm tkvěl historický skok do nové sociální epochy. Měl to být krok odvážný a bezprecedentní, který nesnese kompromisů. Zůstává však filozofickou otázkou, zda je obdobný experiment možno aplikovat plošně na všechny vrstvy společnosti, či není-li podobný podnik již předem odsouzen k zániku, pokud se mu nedostane přinejmenším většinového souhlasu lidí. Otázkou také zůstává, zda je marxismus jako teoretický směr již vyčerpán, či zda může být inspirací pro budoucí uspořádání společnosti. Přikláním se k druhé možnosti, protože věřím, že přináší *kvalitativní* změnu.

Vraťme se po tomto krátkém intermezzu zpět ke Kautského interpretaci třídního boje.

Kautsky celkem logicky poznamenává, že nejmenší zájem na přechodu výrobních prostředků ze soukromých rukou do společného vlastnictví mají nejbohatší kapitalisté, tedy vlastníci těchto prostředků, přestože i pro ně je z dlouhodobého pohledu změna krokem vpřed, neboť někteří nyní "...degenerují v zahálce, jiní chátrají v neutuchajícím závodu o zisk, přičemž nad nimi visí Demoklův meč bankrotu."⁽¹⁰⁾ Je jasné, že ani přes velmi sugestivní podání Kautského nemohly tyto potenciální skutečnosti přimět ty nejbohatší vlastníky vzdát se svého majetku. Skutečně, výhody pro ně plynoucí ze zrušení tříd se jim musely jevit jako nezměrně menší než oběti, které by museli přinést. "Pouze ti idealisté z řad buržoazie, kteří mají nejen teoretický vhled (do sociální problematiky), ale i odvalu a sílu opustit svoji třídu, se mohou vyvinout v pravé socialisty."⁽¹⁰⁾ Je jasné, že takových jedinců nebylo mnoho, každopádně ne tolik, aby to stačilo k provedení sociální změny, která by nastolila beztřídní společnost. Lidské zdroje bylo tedy třeba hledat jinde. Skupinu vhodnou pro uskutečnění tak zásadní změny viděl Kautsky v proletariátu.

Kautsky otázce vývoje proletariátu a raných stádií komunismu věnuje celou jednu knihu *Původ křesťanství* a dále ji rozvíjí ve spise *Třídní boj*, ze kterého jsme již citovali.

První známky komunistického uspořádání u některých skupin společnosti lze vysledovat již ve druhém století př. n. l. u sekty *essénů*. Filón je popisuje

takto: “Bydlí tam pospolu, jsouce organizováni v korporacích, přátelských družinách, stolních společnostech, a pravidelně se zaměstnávají pracemi pro celek.

Nikdo z nich nechce mít žádný majetek...všechno bez rozdílu skládají dohromady, majíce z toho společný užitek.

Peníze, které vydělávají různou prací, odevzdávají volenému správci. Ten je přijímá a...rozdělí bohatě potravu a jiné věci potřebné k životu.”⁽⁹⁾ Dále se Kautský zmiňuje i o komunismu v obci prvních křesťanů, avšak ostře vymezuje jeho pojetí od pojetí moderního: “Komunismus v prvokřesťanském smyslu, to jest *dělení*, dnes nelze sloučit s postupem výroby, s existencí společnosti. Ekonomické potřeby dnes bezpodmínečně vyžadují opak dělení, *koncentraci* bohatství na několika místech, ať již u soukromníků, jako je tomu dnes, nebo v rukou společnosti, státu, obcí či snad družstev, jako je tomu v řádu socialistickém.”⁽⁹⁾ Kautského pohled na svět, zcela oproštěný od aspektu víry a jakékoliv metafyziky, vylučoval existenci zázraků a pomoci zvenčí. To naopak bylo premisou křesťanů, jejichž krédo “Věř a bude ti dáno” jim umožňovalo zabývat se “nadstavbou”, tedy oblastí ducha a princip společného uplatňovat jen ve smyslu dělení. Materialistický socialismus však vyžaduje akceschopnost a plnou zodpovědnost především v oblasti výrobních vztahů, které v něm tvoří *základnu* celého systému. Proto ona Kautského zmínka v závěru citátu, poukazující na nutnost koncentrace majetku. Jelikož od toho, v čích rukou se nachází, se odvíjí rozložení sil.

V pouti za hledáním vhodných adeptů pro třídní boj Kautsky nahlíží do minulosti, aby vyloučil námezdní síly, které v dobách středověku sdílely společnou domácnost se svým pánem. Ti se totiž společně s ním mohli těšit z výtobytků, jaké tehdejší hospodářství přinášelo, a zároveň se jim dostávalo i pánovy ochrany. Obecně tedy neměli důvodu k nespokojenosti, a proto se nedalo počítat s jejich podporou pro společenské změny. Stejný princip loajality k pánovi lze aplikovat i na celou oblast služebnictva, jejichž role je však vytlačována s nástupem nových technologií za doby rozvoje kapitalismu. Jejich práce se přesouvá do sféry drobného soukromého podnikání.

Teprve v raném kapitalismu nabývá proletariát masového rázu. Vylidňují se vesnice a bezmajetní se přesouvají do měst, kde se koncentruje výroba. Ne

všichni nacházejí práci a ti méně šťastní se propadají až na samé sociální dno a živoří ve slumech. Tato část bezmajetného, nezaměstnaného nebo nezaměstnatelného (např. ženy a děti) proletariátu je zcela odkázána na dobrodiní bohatých, a proto ani od nich nelze očekávat podporu a pochopení pro třídní boj.

Obrat přichází až s proletariátem pracujících, který je pro Kautského “absolutně jedinečným fenoménem.”⁽¹⁰⁾ K rozdílu s výše zmiňovaným proletariátem “slumů” a pracujícího proletariátu se vyjadřuje takto: “Mezi těmito dvěma je rozdíl v tom, že první (proletariát slumů) je parazitem a druhý nejdůležitějším základem moderního sociálního života.”⁽¹⁰⁾ V kapitalismu nabývá markantně dělnická třída na objemu a důležitosti, přesto je její třídní vědomí velmi nízké. Příznačnými rysy této vrstvy obyvatelstva je chudoba a vykořeněnost, které dle Kautského s rozvojem kapitalismu ještě vzrůstají. V očích kapitalisty je totiž nejchudší člověk ten nejvhodnější, jelikož je pravděpodobné, že bude ochoten pracovat za velmi nízkou mzdu. Ze strany vlastníků továren jde tedy o cílenou strategii, jak vydávat co nejmenší objem kapitálu na mzdové prostředky.

Dalším kritickým momentem počátků kapitalistické výroby byly otřesné pracovní podmínky, kdy nejnázve nahraditelným orgánem výroby byl dělník. Například délka pracovní doby v továrnách v 19. století byla běžně delší než 12 hodin. Kautsky udává dokonce tento pro nás neuvěřitelný případ: “...v roce 1863...zjistila vyšetřovací komise, že v hrnčárnách ve Straffordshire *pracovaly sedmileté děti patnáct hodin denně.*”⁽⁷⁾ Můžeme namítat, že práce byla náplní chudých lidí, tedy většiny obyvatelstva odjakživa, a tudíž se vlastně nic nezměnilo. Přesto je zde jedna významná okolnost, kterou si je třeba uvědomit - ve feudálním, tedy převážně zemědělském způsobu výroby si vynucovala dlouhou pracovní dobu povaha práce a *příroda* sama. Navíc tehdejší nízká úroveň technologického rozvoje tomuto trendu jenom nahrávala. Avšak s nástupem kapitalismu dochází vlivem nových technologií k zásadnímu obratu: lidskou práci mohou z části nahradit a urychlit stroje, člověk se ale nestává svobodnější a ani nezískává k dispozici časový prostor. Naopak, na člověka je vloženo jeho ještě větší, protože nyní musí pracovat nikoliv již z nevyhnutelných objektivních příčin, pramenících ze zákonů přírody, nýbrž proto, že vlastníci

výrobních prostředků si dělají nárok na jimi koupenou dělnickou pracovní sílu. Kautsky zmiňuje další zajímavý příklad: “V počátcích rozvoje kapitalistického výrobního způsobu byl kapitál ještě příliš slabý, aby pouhou silou ekonomických poměrů vyždímal z dělníka dostatečné množství nadpráce. Ještě v 18. století se ozývaly v Anglii stížnosti na to, že průmysloví dělníci pracují jen čtyři dny v týdnu, protože si za tu dobu vydělají tolik, že z toho mohou žít celý týden.”⁽⁷⁾ O století později, v době rozvitého kapitalismu, je však již situace úplně jiná a donucovací prostředky k loajalitě se systémem stává ekonomická moc. Kautsky tento stav popisuje následovně: “Kapitál již nepotřebuje donucovací prostředky a káznice, aby donutil dělníky k nadpráci; stal se ekonomickou mocí, jíž se musel dělník podrobit, ať už chtěl, nebo nechtěl.”⁽⁷⁾ Tento stav otroctví mamonu a umělé potřebě výroby pro nadhodnotu je pro přirozenost člověka zhoubný. O to víc, že nyní slouží vůli člověka – subjektu, a nikoliv působení vnějších, objektivních podmínek, jak tomu bylo za feudalismu. Tento stav odcizení, jak jej Marx popsal v *Kapitále*, nepřestal být aktuální ani v naší společnosti. Stačí se jen podívat na to, kolik věcí činíme jen proto, že je to *ekonomickou* nutností, přestože se to třeba i přičí naší vůli nebo zdravému rozumu.

Vraťme se však zpět do doby, kdy kapitalismus sílí, avšak dělníci nemají prakticky žádnou legislativní oporu. Výše zmiňované okolnosti - především neúměrně dlouhá pracovní doba a špatné pracovní podmínky - formují odpor ze strany dělnictva a jako důsledek jsou přijaty první zákony na ochranu dělníků. Tento fakt působí pozitivně na jejich sebevědomí a sebeúctu a stane se motivací pro budoucí změny. Navíc v proletariátu sílí vědomí, že jedině jeho členové mohou být iniciátory zlepšení jejich podmínek. Na scénu přichází hnutí tzv. *militantního proletariátu*, ze kterého se rekrutují i první socialisticky smýšlející jedinci.

Kautsky vidí jako prostředek k úspěchu v prosazení zájmů proletariátu *politický boj*. Třídní boj dělnictva se tedy musí z ulic dostat do politických orgánů a zde je třeba si zajistit politickou moc, aby se posléze mohl proletariát chopit i moci ekonomické. Podmínkami účinnější politické činnosti je svoboda tisku a shromažďování a konečně i všeobecné hlasovací právo, které by umožnilo uplatnit politická stanoviska dělnické třídy v parlamentu. Přesto však

tehdejší politické spektrum bylo nakloněné především kapitalistům a jen stěží se dalo předpokládat, že skrze stávající politické strany by se podařilo prosadit ryze socialistické názory. Zde je Kautského komentář: “Zájmy proletariátu a buržoazie jsou svou povahou natolik odlišné, že nemohou být z dlouhodobého hlediska sjednoceny. Dříve nebo později musí v každé kapitalistické zemi vést politická participace dělnické třídy k vytvoření nezávislé strany, strany práce.”⁽¹⁰⁾ Vhodný okamžik pro vznik takového politického tělesa závisí na dvou okolnostech: na ekonomickém rozvoji dané země a uvědomění proletariátu. Třetí, dílčí okolností je pak politická rivalita buržoazních stran, která může oslabit jejich vlastní pozice.

Z hlediska Marxovy teorie třídního boje je bezpodmínečně nutné spojit hnutí socialistické s dělnickým. Hlubší vhled do mechanismů ekonomických vztahů naznačuje, že jedině nastolením *nového* výrobního modelu může být dosaženo trvalých a *nezvratných* výsledků. Pokud by však socialistické hnutí usilovalo o pouhou revoluci a svržení stávající *třídy* bez přeměny výrobního procesu na socialistický, došlo by k pouhé obměně aktérů, nikoliv však ke kýženému osvobození humanity.

Celému třídnímu boji přesto dominuje Marxův materialistický materialismus, který nás učí, že kapitalismus je z povahy věcí odsouzen ke svému konci, aby v historickém vývoji uvolnil místo vyšší organizační struktury socialismu. Jednou z příčin jeho zániku má být i samo jeho rozporuplné založení: kapitalismus je závislý na mezinárodním obchodu. Ten je zase možný pouze za podmínek zachování míru mezi zeměmi. Rozporem kapitalismu však je konkurenční boj, který generuje válku, čímž znemožňuje mezinárodní obchod a dostává se tak do krize. Navíc jak Marx, tak Kautsky a priori věří ve vlastní rozklad kapitalismu, aniž by brali (zejména pak Kautsky, který mohl sledovat politickou scénu mnohem déle) v potaz skutečný vývoj věcí.

2.4 Kautského obecná stanoviska

V této závěrečné kapitole se pokusíme stručně shrnout Kautského postoje. Jak již bylo řečeno, Kautského východiska jsou ryze deterministická, materialistická, evoluční a darwinistická. “Veškerý vývoj je výsledkem interakcí

mezi organismy a jejich prostředím....lidská rasa dosáhla v přírodě zvláštního postavení, díky schopnosti vyrábět nástroje a používat řeči; vývoj nástrojů vedl ke vzniku soukromého vlastnictví ...a přivlastnění si zásob; to dále vede ke koncentraci kapitálu a polarizaci tříd; soukromé vlastnictví...zesiluje antagonismus mezi vykořisťovatelskou menšinou a vykořisťovanou většinou; a tento proces je odsouzen k vyústění ve společné vlastnictví a nastolení nové (socialistické) společnosti....”⁽¹¹⁾, charakterizuje Kolakowski Kautského postoje. Je v nich příznačná jeho naprostá oddanost Marxovým tezím, které jsou podle Kautského samonosnou konstrukcí, která již nepotřebuje žádných alternací. Zároveň je u něj patrné přesvědčení, že kapitalismus je odsouzen k zániku z historické nutnosti, přičemž socialismus, který ho vystřídá, není nutně “podložen žádnou morální nadřazeností.”⁽¹¹⁾ Jeho nástup je vysvětlitelný přírodními zákony a je “prostý eschatologického ducha.”⁽¹¹⁾ Kautského rigidita myšlení, absence filozofického nadhledu a často pouhá víra v marxistické principy znamenala, že nebyl schopen pružně reagovat na nově vznikající situace a výzvy, což nakonec vyústilo v “rozkol SPD a její téměř osudové oslabení první světovou válkou.”⁽¹⁹⁾

3 Eduard Bernstein a revizionismus

3.1 Pojetí revizionismu

Pojem revizionismus lze obecně chápat jako snahu o prověření stávající doktriny či politického programu, za účelem jejího oživení, resp. aktualizace či kritiky. Tomu se přes svou zdánlivou konzistenčnost neubrání ani marxismus ve svém ortodoxním pojetí. A vskutku, tato doktrína je vděčným terčem k revizi, vezmeme-li v úvahu fakt, že některé původní marxistické premisy, na kterých učení stojí, se mívají s vývojem společnosti následujícím po jejich zformulování. Marx v polovině 19. století předpokládal zcela odlišný obraz vývoje ve vztahu kapitalistického způsobu výroby a postavení dělnické třídy, přičemž patrně vycházel z tehdejších otřesných výrobních podmínek a téměř nulových práv dělnictva. Revizionistické tendence však útočí i na samou materialistickou podstatu marxismu, kdy zpochybňují materialistický determinismus jako jedinou hybnou sílu ve společenském vývoji.

Odhlédneme-li od teoretických východisek revizionismu, uvidíme, že toto pojetí se promítá i do politické a hospodářské praxe. Postupně se zlepšující postavení i právní ukotvenost dělnictva vede k opouštění revolučních pozic proletariátu a směřuje ke stále širšímu dialogu politickému a s tím souvisejícímu uplatňování reforem v rámci existujících politických struktur. Revizionismus lze chápat i jako hnutí, které otupuje hrany tezí ortodoxního marxismu, poukazujíc na jeho *apriorní* vývody, týkající se budoucího společensko-hospodářského vývoje. Toho se snaží dosáhnout analýzou aktuální situace a obecného vývoje ve společenských vztazích namísto toho, aby používalo axiomů formulovaných Marxem coby východisek pro svou politickou aktivitu. Přesto jsou revizionistické pozice dlouho trnem v oku politickému vedení německé sociální demokracie, která se sveřepě (alespoň tedy v teoretické rovině) drží předpokladů ortodoxního marxismu. Je však zjevné, že přestože navenek se strana *prezentuje* coby revoluční, její politická praxe spíše vypovídá o tendencích reformních, které nicméně oficiálního přijetí až po druhé světové válce. ?

Pravdou však také zůstává, že revizionismus se svými reformami předpokládá oporu v silném byrokratickém aparátu, zosobněném ve státní moci, která je zárukou rovných práv pro všechny. Tento předpoklad se však může zdát stejně nejistý, přestože poněkud pravděpodobnější než Marxův, týkající se idey státu coby pouhého plánovače a organizátora výroby ve prospěch beztřídní společnosti.

3.2 Eduard Bernstein a jeho život

Eduard Bernstein se narodil roku 1850 v Berlíně židovským, nepraktikujícím rodičům. Svou profesní kariéru započal jako bankovní úředník a v roce 1872 se stal členem SDP. Také se zúčastnil Gothského kongresu této strany. Poté, co SDP získala roku 1877 dvanáct křesel ve všeobecných volbách, vydal kancléř Bismarck protisocialistické zákony a Bernstein byl nucen opustit Německo. Ocitá se ve Švýcarsku (kde se mimochodem setkává i s Kautským) a stává se sekretářem Karla Hochbergra, který finančně pomohl i již zmiňovanému K. Kautskému. Roku 1880 se poprvé při své návštěvě Londýna setkává s Engelsem, s nímž rozvinul čilou korespondenci. Jejich

vztah se později, během Bernsteinova pobytu v Londýně (1888-1901), rozvine v přátelství a posledně zmiňovaný se stává i vykonavatelem Engelsovy poslední vůle.

Bernsteinovo londýnské období mělo zásadní význam při formování jeho názorů na povahu socialismu. Byl totiž silně ovlivněn fabiánským modelem socialismu, který byl v rozporu především s Marxovou doktrínou třídního boje a myšlenky, že proletariát je nositelem nového sociálního řádu. Fabiáni, jak se členům tohoto společenství říkalo, vycházejí z opačné premisy než Marx. Usilují o reformu shora, kdy se sami stávají součástí státního aparátu, aby odtud řídili jimi zamýšlené změny. Šlo *de facto* o formu kolektivismu, který je: „...naskrz manažerský, technokratický, elitářský, autoritářský, 'plánovačský'“. ⁽³⁾ Odtud patrně pramení i Bernsteinovo vzrůstající přesvědčení, že „...idea jednorázového vypořádání se s kapitalismem byla doktrinářskou iluzí a že socialisté by měli raději soustředit své naděje v postupné uplatňování reformy a socializace, jakožto plodů demokratického nátlaku.“ ⁽¹¹⁾ Jeho dalším zdrojem inspirace byly myšlenky jiného německého socialisty Ferdinanda Lassalla, který je rovněž zastáncem *státního socialismu*.

Bernstein se roku 1901 vrací zpět do Německa a krátce poté je zvolen do říšského sněmu za poslance. Pro své revizionistické názory byl kritizován svými stranickými kolegy, přesto se však čile věnuje studiu a publikování prací souvisejících s povahou socialismu a neméně usilovně je činný v parlamentní práci. Odsuzuje účast v první světové válce a spolu s Kautským, Eisnerem a dalšími zakládá novou nezávislou socialistickou stranu USPD. Po válce znovu vstupuje do SPD a stává se spoluautorem stranického programu.

3.3 *Materialismus - ano či ne?*

V následující kapitole se blíže seznámíme s výhradami, jež má Bernstein vůči čistě materialistickému pojetí utváření skutečnosti. Zároveň zmapujeme změny, jimiž tato teorie u samotných svých tvůrců Marxe a Engelse prošla, a pokusíme se stanovit, zda a za jakých podmínek má šanci zůstat i nadále platnou.

„Otázka správnosti materialistického pojetí dějin jest otázkou dějinné nutnosti a jejích příčin. Býti materialistou znamená především sváděti všecko

dění na nutné pohyby hmoty. Pohyb hmoty děje se podle materialistické nauky s nutností, jako proces mechanický ... Jest to jediné pohyby hmoty, co určuje utváření ideí a směrů vůle, a tak jsou také tyto a tím každý děj v lidském světě nutné. Tak jest materialista kalvinistou bez boha.“⁽¹⁾

Takto lakonicky Bernstein shrnuje materialistická východiska pohybu dějin, jak je vidí Marx. Jak je patrné z posledně citované věty, vnímá Bernstein takové pojetí dějin jako deterministické, poskytující jen malý či žádný prostor pro aktivní podíl ducha či jiných sil na jejich utváření. Jinými slovy běh událostí je určen ne již Bohem, nýbrž přírodními zákony, jimž je člověk sám podřízen, a bez možnosti aktivně se podílet na jejich utváření se tak stává pouhým jejich nástrojem. „Způsob výroby života materiálního podmiňuje sociální, politický a duševní běh životní vůbec. Není to vědomí lidí, co jejich bytí určuje, nýbrž naopak jejich společenské bytí určuje jejich vědomí“⁽¹⁾, tvrdí Marx. S tímto podáním se však Bernstein nemíní spokojit a podrobuje výše zmíněné teze kritice. Především konstatuje, že existují další síly nemateriální povahy, spolupůsobící s již výše zmíněnými, které vstupují do procesu utváření společenského vývoje. Kamenem úrazu celé teorie je potom vzájemný vztah *všech* těchto složek a *míra*, s jakou na vznik nové reality působí. Pro Bernsteina je tento bod obzvláště citlivý, neboť určit tuto míru je pro složitost celého procesu velmi obtížné. Součinnost těchto sil však nelze opomíjet či jakkoliv zjednodušovat. Svou kritiku také podpírá argumenty samotných tvůrců původní teorie, především pak cituje ze dvou dopisů B. Engelse v 'Soc. Akademiker', kde původní Marxovy teze ztrácejí na svém absolutizujícím vyznění:

„Tam vypočítávají se "právní tvary", politické, právní, filosofické teorie, náboženské názory, pokud se týče, dogmata jakožto vlivy, které na průběh dějinných bojů působí a v mnohých případech "převážně jejich formu určují". "Jsou to tedy nesčetné síly, na vzájemně křížující," - praví se - "nekonečná skupina paralelogramů sil, z toho vychází *výslednice* - dějinná událost - kteráž sama zase pokládána býti může za produkt moci jakožto celek bezvědomě a bez cíle působící. Neboť co jeden každý chce, tomu každý druhý překáží, a co z toho *vzejde, jest něco, co nikdo nechtěl.*" (Dopis z r. 1890.) "Politický, právní,

filosofický, náboženský, literární, umělecký atd. vývoj spočívá na vývoji ekonomickém. Avšak tyto všechny reagují na sebe navzájem a na hospodářskou basi."(Psaní z r. 1895.)

Bernstein tedy *apriori* neodsuzuje celou teorii, avšak volá po tom, aby byla používána „ v její vyvinutější formě a nikoliv v původní podobě, jak ji nalézáme v dřívějších spisech Marxe a Engelse. To znamená, že (uživatel) je povinen vedle vývoje a vlivu výrobních sil a výrobních poměrů plně přihlížet k právním a morálním pojmům, historickým a náboženským tradicím každé epochy, k vlivům geografickým i jiným vlivům přírodním, k nimž patří i povaha člověka a jeho duchovní vlivy.“⁽⁵⁾

K oběma interpretacím, jak Marxově, tak Bernsteinově, se nabízí polemika v určitých jejích bodech. Tak na příklad u Marxe lze zpochybnit samotný základ jeho teorie, spočívající v neovlivnitelnosti hmoty duchem. Samozřejmě že hmota navždy zůstane stavební jednotkou našeho světa, přesto však vzájemný vztah hmoty a myšlenek zůstává otevřenou filozofickou a v dnešní době i seriózní vědeckou otázkou (viz. kvantová fyzika). Pro tuto chvíli bude asi nutné spokojit se pojetím, které navrhuje Bernstein; tj. takovým, kde síly různé povahy navzájem ovlivňují při procesu zrodu nových událostí jedna druhou. Proč se však Marx přikláněl k materialistické interpretaci vzniku dějinných událostí, lze patrně přičíst na vrub nevyzrálosti lidského ducha, který není s to sám si vybrat svou budoucnost a určovat směr svého vývoje. Pak skutečně lidé musí nechat dojít procesy ve společnosti do krajnosti, která již není dále snesitelná, a celá evoluce se pak může jevit jako ovládaná hmotou.

3.4 Třídní boj a dialektika

V této kapitole se seznámíme s výhradami, které E. Bernstein má vůči Marxově pojetí dialektiky a jejímu využití pro vysvětlení historických procesů ve společnosti.

Dialektika aplikovaná na vývoj společnosti podle Marxe znamená, že kapitalismus ve svém rozvoji nese i zárodek svého zániku, jehož vykonavatelem bude proletariát. Jeho uvolněné místo pak zaujme vyšší sociální systém - socialismus. Pojdme si tento mechanismus, vůči kterému

Bernstein ostře vystupuje, popsat detailněji v autorově shrnutí Marxových myšlenek.

„Donucovací zákony soutěže a rostoucí kapitálové bohatství společnosti působí na ustavičné klesání ziskového podílu, které silami zpětně působícími stává se volnějším, avšak natrvalo se nezadrží. S nadprodukcí kapitálu jde ruku v ruce přebytek dělnictva... Periodické krise, přivoděné anarchií ve výrobě ve spojení s podspotřebou mas, vystupují vždy prudčeji, vždy rušivěji a urychlují zničením nesčetných malých kapitalistů centralisační a vyvlastňovací proces. Na jedné straně zevšeobecňuje se kolektivistická - kooperativní - forma pracovního procesu v míře stoupající, na druhé straně roste "s neustále klesajícím počtem kapitálových velmožů...masa třídy dělnické, bídne utlačené, porobené, zvrhlé, vykořistěné, ale též vzpurné, stále přibývající a mechanismem kapitalistického výrobního procesu i vyškolené, sjednocené a organisované." Tak vývoj pílí k bodu, kde stává se kapitálový monopol poutem výrobního způsobu s ním rozkvetlého, kde centralisace výrobních prostředků a sespolečenštění práce přestanou se nesnáseti se svým kapitalistickým obalem. Tento bude pak rozražen, vyvlastňovatelé a uchvatitelé budou lidovým množstvím vyvlastněni, kapitalistické soukromé vlastnictví bude zrušeno.“⁽¹⁾

V popisu mechanismu přeměny kapitalistického systému na socialismus je dobře patrný dialektický proud protikladných tendencí, obsažených v každé jednotlivosti. Pro Marxe byl tento princip jedním ze základních v jeho teorii. Při jejím bližším zkoumání zjistíme, že problémem není ani tak analýza dějinných událostí v minulosti, ze kterých Marx vyvozuje závěr, že dějiny člověka jsou fakticky bojem jedné třídy s druhou. Trhliny jeho teorie dostává v okamžiku, kdy se její autor obrací do budoucnosti a na základě této dialektiky *předjímá* nutný rozklad jednoho systému a jeho zastoupení jiným na základě ekonomické nutnosti. Bernstein v tomto postupu vidí residua utopismu, která Marx do svého učení vnáší, a jím deklarovaná vědeckost jeho teorie přestává platit. A skutečně, Marxova teorie se rozpadá v okamžiku, kdy podrobíme analýze kapitalistickou společnost konce 19. století, v níž nejenom že nedošlo k prohloubení třídního antagonismu a ještě většímu zbídačení dělnické třídy, nýbrž proletariát si svou pozici naopak upevnil a jeho podíl na všeobecném

bohatství vzrostl. Taktéž kapitál se nehroufí pod tíhou svých krizí či snižujícím se ziskem z produkce, což Marx považoval za jednu z hlavních příčin jeho rozpadu. Toto přezírání faktů, které bylo vlastní i mnohým tehdejšími ortodoxními marxisty, je trnem v oku Bernsteinově pojetí teorie socialismu. Marxův utopismus tedy zásadně odmítá, včetně jeho dialektiky, která je vlastně za něj zodpovědná, a namísto toho zdůrazňuje „význam lidského prvku, lidského spolupůsobení, význam zralosti proletariátu a jeho organizace, význam vědomí v praxi dělnického hnutí a potřebu strategie *přiměřené situací a možnostem*.“⁽⁵⁾ Bernstein pro politickou praxi navrhuje a uplatňuje prosazování sociálních reforem na půdě parlamentu a postupnou emancipaci dělnické třídy. Vraťme se však ještě zpět k momentu utopismu. Bude třeba upřesnit podmínky, za jakých Bernstein utopismus odmítá. Staví se totiž výhradně vůči takovému, který se objevuje u dřívějších socialistů (a potažmo v obměněné formě i u Marxe), tedy takovému, který v sobě nese revoluční prvek. On sám však není utopického pojetí zcela prost, nýbrž naopak sám jej používá, avšak jen proto, aby poskytl myslí zachytný bod, určil směr, kterým se má celé socialistické hnutí ubírat. Zároveň však nehledí tak daleko, aby ztratil kontakt s bezprostřední realitou. Peter Gay tento utopismus popisuje v Bernsteinově biografii takto:

„...ten (utopismus), za kterým si Bernstein stojí, si dává za úkol studium dnešní společnosti beze strachu či zvýhodňování. A pak si stanovuje své cíle realisticky; překračuje hranice daných fakt, čímž vytváří imaginární přesah do budoucnosti, přesto však pečlivě udržuje svoji představivost v patřičných mezích. Pro Bernsteina se cíle socialismu jeví jako nikdy nekončící úkol. Svět není nikdy definitivní, nikdy dokonalý; práce reformátora, stejně jako práce hospodyňky, není nikdy hotová. I v tomto smyslu může být chápána jeho (Bernsteinova) poznámka, „Cíl je mi ničím, hnutí je vším“.⁽¹⁷⁾

Právě tento realistický aspekt Bernsteinova pohledu na socialistické hnutí je mu nutno přičíst k dobru. Dokázal zbavit marxismus jeho falešných předpokladů a situaci hodnotil na základě dostupných faktů, byť by to mělo být v rozporu s Marxovými vývody. Zároveň vnáší do socialismu etický prvek, který má fungovat jako pojivo dělnického hnutí a kterým nahrazuje nevyhovující

dějinnou nutnost pramenící z Marxovy dialektiky.

3.5 *Revoluce vs. reforma*

V několika následujících odstavcích se budeme věnovat pojetí dělnického hnutí ve smyslu jeho revolučního založení. Poukážeme na argumenty, které zastávali stoupcí revolučního pojetí, a věnovat se budeme samozřejmě i Bernsteinově kritice jejich stanovisek. V závěru kapitoly také zmíníme prostředky, kterými lze v revizionistickém pojetí dosáhnout socialismu.

Bernstein konstatuje, že povaha moderního socialistického hnutí je charakterizována dvěma veskrze protichůdnými proudy, které: „se objevují v různých dobách v různém rouše a často ve vzájemném odporu. Jedno navazuje na reformní návrhy vypracované socialistickými mysliteli a směřuje v podstatě k *budování*, druhé čerpá své vnuknutí z revolučních pozdvižení lidových a tíhne v podstatě k *bourání*. Podle možností, jak jsou odůvodněny v poměrech doby, objevuje se jedno jako *utopistické, sektářské, pokojně evolucionistické*, druhé jako *spiklenecké, demagogické, teroristické*. Čím více se blížíme přítomnosti, tím rozhodněji zaznívá heslo zde: emancipace *hospodářskou organizací* a tam: emancipace *politickým vyvlastněním*.“⁽¹⁾ Marx, vědom si obou těchto proudů, snaží se je vzájemně skloubit ve fungující systém, při současném zachování revoluce proletariátu jakožto prostředku k uchopení moci a přeměny kapitalismu na socialismus. Co Bernstein Marxovi na jeho teorii vytýká, je vlastně ulpívání na anachronismu, spočívající v přeceňování revolučního elementu v procesu společenské změny. Tento prvek, tvrdí Bernstein, je *de facto* blanquistickým odkazem, který: „jest více nežli theorie metody, jeho metoda jest spíše jen výronem, plodem jeho hlouběji spočívající politické theorie. Tato pak jest zcela jednoduše theorie o nesmírné tvůrčí síle revoluční politické moci a jejího projevu, revolučního vyvlastnění.“⁽¹⁾ Na Marxovu obhajobu však Marx uvádí okolnosti, za jakých jeho teorie vznikala, tedy revoluční události poloviny 19. století, kdy bylo snadné podlehnout revolučním náladám a uvěřit jejich síle.

Otázka je však složitější: revoluce je v ortodoxním marxistickém pojetí nevyhnutelná, protože se dá jen stěží předpokládat, že by současní vlastníci

výrobních prostředků, tedy kapitalisté vydali dobrovolně do rukou dělnické třídy právě tyto prostředky. Přes nutnost revoluce má však její uskutečnění řadu podmínek, které musejí být naplněny. Jde především o vyhocení antagonismu mezi třídami, stále více se rozevírající propast, která povede k třídnímu uvědomění a akceschopnosti proletariátu. Zároveň musí dojít ke 'zralosti' kapitalismu, tedy k momentu, kdy již nebude sám sebe schopen udržet v chodu a jeho krize budou neúnosnou měrou doléhat na jeho samotnou podstatu. Podmínky revoluce, jak je charakterizuje Marx, nemají žádných ostrých kontur a jejich *přesné* vymezení zůstává zahaleno závojem neurčitosti. Lépe na tom není ani Marxův následovník Kautsky, který předkládá dlouhý výčet okolností, které musejí vzniknout pro uskutečnění všeobecné stávky: „účast všech dělníků, obecná nespokojenost všech členů společnosti, slabá vláda atd., atd.“⁽¹⁵⁾ Navíc je zde nebezpečí, které hrozí v případě předčasného uskutečnění stávky. Pokud by k ní mělo dojít a dějinné události by nebyly dostatečně zralé, diktatura proletariátu by nevedla k nastolení kvalitativně nového systému, ale po krátké době by došlo k opětovné regresi a pouhé výměně tyranů na vedoucích místech. Odhlédneme-li od všech těžkostí, s nimiž je určení správného okamžiku revoluce spojeno, budeme muset čelit ještě jednomu, závažnějšímu problému. Tím je rozpor mezi *předpokládaným* vývojem společensko-ekonomického dění, jak jej vidí ortodoxní marxisté, a *skutečností*.

Právě v tomto rozporu vidí Bernstein hlavní argument v neprospěch revoluce. Jeho stanovisko je jasné: skutečnost zrcadlí opačný trend vývoje společnosti, než jak jej v době vzniku Marxovy teorie zobrazuje její autor. Bernstein předkládá přesvědčivý výčet argumentů, proč revoluční pojetí dělnického hnutí ztrácí na významu: „Růst kartelů, úvěrů a zlepšení obchodních styků je prevencí ekonomického kolapsu.“⁽²⁾ Na jiném místě Bernstein tvrdí, že: „světový trh ohromně zvýšil schopnost kapitálu reagovat na lokální krize tím, že je schopen zmobilizovat úvěry ve velmi krátké době.“⁽¹¹⁾ Dále zcela odmítá myšlenku, že by se podmínky dělníků za kapitalistické výroby zhoršovaly a třídní antagonismus se stupňoval. Naopak, ekonomický rozvoj poskytoval více bohatství širším vrstvám obyvatelstva a činnost odborů ve spojení s aktivitami státu zaručovaly postupné sociální reformy. Dělnické

hnutí tedy ztratilo svoje revoluční ostří, neboť ho již nepotřebovalo - cesta k socialismu, v Bernsteinově očích, vedla jinudy. A zde se dostáváme k zásadnímu elementu Bernsteinova pojetí socialismu, který chápe jako postupné budování na základech stávajícího společenského řádu za pomoci uplatňování reforem, které ve finále povedou k přeměně jednoho systému v druhý.

Dělnická třída totiž dostala jinou, velmi účinnou zbraň k prosazení svých cílů - všeobecné hlasovací právo. Demokracie se tak stává jedinou nutnou podmínkou uskutečnění socialismu. Provádění změn se pak děje postupnou cestou reforem, uplatňovaných na parlamentní půdě a posvěcených státem. Revoluční převrat je zavržen jako nežádoucí a zbytečný. Bernsteinovi jde o vytvoření „multi-třídní společnosti, která se skrze demokratický proces stane navzájem spolupracující.“⁽²⁾ Taková společnost se nezříká ani soukromého vlastnictví (pouze limituje jeho práva) a jejím motorem již není třídní boj, nýbrž princip *vzájemné spolupráce*.

3.6 Byl Bernstein marxistou?

Tato závěrečná kapitola bude shrnutím a úvahou nad Bernsteinovým pojetím marxismu a jeho významem pro socialistické hnutí.

Předně si položíme otázku, zda a nakolik byl Bernstein marxistou. Jeho kritika téměř každé části Marxovy teorie poukazuje na to, že rozhodně nebyl marxistou v ortodoxním slova smyslu. Marxismus byl pro něj vlastně jen látkou pro analýzu a následnou kritiku celého učení. Svým revizionistickým pojetím se dobírá často ke zcela opačným stanoviskům než jeho ortodoxní stráničtí kolegové a tím se s nimi nejednou dostává do názorového sporu. Přestože se SPD navenek prezentovala jako strana věrná Marxovu odkazu a odmítala reformní pojetí vlastní Bernsteinovi, v politické praxi často přistupovala k řešením, která spíše poukazovala na její reformní nežli revoluční charakter. Plného sluchu se Bernsteinovým představám o socialistickém hnutí dostalo až dlouho po jeho smrti, kdy po druhé světové válce SPD otevřeně přijala reformní pojetí strany coby součásti parlamentní demokracie.

Bernsteinovo pojetí socialismu se přes jeho kritický nadhled jeví jako *de*

facto socio-ekonomické, s téměř žádným přesahem filozofickým, na rozdíl od Marxe. Zcela se zříká polemiky nad hlavním důvodem nastolení nového řádu - tedy *navrácení svojí přirozenosti lidstvu a zbavení se odcizení*. Lepší hmotné zabezpečení a záruka politických svobod přeci ještě nedělají člověka opravdu svobodným.

Pro Bernsteina socialismus začíná i končí v demokracii, před kterou jsou si všichni rovni a každého hlas má stejnou váhu. Domnívám se, že naše žitá zkušenost nás spíše přesvědčuje o opaku a sama demokracie není samospasitelná. Její ideová bezbřehost a politické pokrytectví z ní dělají neškodnou hračku pro široké vrstvy, přičemž opravdová rozhodnutí vznikají jinde.

4 Rosa Luxemburgová

4.1 Život a dílo

Rosa Luxemburgová je zvláštní osobností socialistického hnutí počátku 20. století. Její nesmlouvavý postoj k otázkám reform a naprostá oddanost revolučním myšlenkám z ní udělaly osamělého hráče. Přes svoje levicové založení a své počáteční nadšení Leninovým revolucionismem se neshodla s jeho pojetím prosazování moci komunistickou stranou po roce 1917. Vnímala je jako: „sektářství, které oddělilo stranu od mas stejným způsobem, jako Bernstein oddělil hnutí od cíle.“⁽¹⁵⁾ Luxemburgová věnuje podstatnou část svého života teoretické činnosti a publikuje rozsáhlé dílo, ve kterém, mimo jiné, podrobuje kritice některé aspekty Marxovy politické ekonomie, přičemž však zůstává zcela věrna jeho dialektické metodě.

Přes její určitou izolovanost byla Rosa Luxemburgová jednou z hlavních postav Druhé internacionály a také „jednou ze dvou žen (společně s Marxovou dcerou Eleanorou), která projevila zásadní zájemo marxismus západního pojetí a socialismus.“⁽¹⁹⁾

Luxemburgová se narodila roku 1870 v Polsku, které se zmítalo v područí třech mocností - Pruska, Rakouska a svého největšího nepřítele, carského

Ruska. Již od svého mládí je Luxemburgová aktivní v dělnickém hnutí a stála i při zrodu Polské socialistické strany - PPS. Pod hrozbou deportace na Sibiř je však nucena opustit Polsko a ocitá se tak v liberálním Švýcarsku. Zde, ostatně jako i někteří další němečtí socialisté, studuje filozofii, přírodní vědy a ekonomii. V této době se také profiluje její představa o budoucnosti Polska. Ta se však výrazně rozchází s tou, kterou zastává PPS: tedy osvobození se z pout svých trýznitelů a vytvoření nacionálně svébytného státu Poláků. Luxemburgová naopak prosazuje myšlenku zůstat součástí Ruska, které se, až dojde k revoluci, stane kolébkou socialismu a národnostní otázky budou *de facto* irelevantní. Roku 1898 putuje ze svého švýcarského exilu do Berlína, kde se nejprve stává specialistkou na polskou otázku a zanedlouho i zapálenou teoretickou marxismu a odpůrkyní reformních snah uvnitř SPD.

V roce 1912 sepisuje svoje patrně nejvýznamnější dílo *Akumulace kapitálu*, ve kterém se věnuje kritice Marxova pojetí zániku kapitalismu a vysvětluje skutečný mechanismus jeho fungování. V roce propuknutí válečného konfliktu se jako jedna z mála přiklání k odmítnutí účasti dělnictva ve válce, za což si vyslouží trest odnětí svobody. Její mladý život násilně ukončí roku 1919 vražedné komando *Freikorps*, které stejným způsobem o život připraví i jejího stranického kolegu Karla Liebknechta.

4.2 Kumulace kapitálu a imperialismus

Rosa Luxemburgová přichází s vlastní teorií mechanismu, který rozhýbává soukolí kapitalismu. V tomto bodě vystavuje Marxovu analýzu kapitalistického systému kritice a poukazuje na fakt, že z autorových závěrů nepramení „žádné vysvětlení, jak by produkty nadvýroby mohly být absorbovány v rámci uzavřeného systému (kapitalismu)...“⁽¹⁵⁾ Sám Marx tento princip ekonomické autonomie vysvětluje tím, že v kapitalismu existují dvě výrobní frakce: jedna, produkující výrobní prostředky a druhá, která zajišťuje výrobu spotřebního zboží. Kolakowski uvádí: „(Marx) věřil, že kapitalisté pro sebe vzájemně zajišťují fungování trhu tím, že jeden od druhého nakupují výrobní prostředky; nemohou však donekonečna navyšovat nadhodnotu, ledaže by dokázali zvýšit spotřebu, v čemž jim však dělníci nemohou nikterak pomoci, jelikož jediné, co

mají, jsou jejich mzdy a ty již jsou v této rovnici započtené.“⁽¹¹⁾ A právě snižující se mírou zisku (společně s vyostřováním třídního antagonismu) Marx vysvětloval nevyhnutelný pád kapitalismu. Luxemburgová však zpochybňuje myšlenku, že by snižování zisku mohlo vést k definitivnímu konci. Příčiny kolapsu hledá jinde a ve svém rozsáhlém spisu *Akumulace kapitálu* dochází k přesvědčení, že: „...vzhledem k tomu, že akumulace kapitálu vyžaduje tvorbu nadhodnoty na jedné straně, a vzhledem k tomu, že ani kapitalisté, ani dělníci nemají dostatečnou kupní sílu ke skoupení veškeré nadprodukce, je kapitalismus odkázán na zabránění trhů ne-kapitalistického světa.“⁽⁶⁾ Právě ne-kapitalistické trhy, jimiž jsou ku příkladu země třetího světa, méně rozvinuté, pre-kapitalistické společnosti, založené především na zemědělském způsobu obživy apod., mají poskytovat kapitalistickým zemím odbytí pro jejich výrobky a tím je udržovat v chodu. Tímto je také zcela evidentní, že kapitalistický systém musí mít imperialistický charakter, aby byl schopen rozšiřovat pole své působnosti. Během tohoto procesu bude však pomalu docházet ke 'zkapitalizování' i těchto trhů, což bude tou pravou příčinou kolapsu celého kapitalistického systému, který nebude schopen udat své zboží z nadvýroby a tím dojde k zastavení akumulace. Luxemburgová tento proces sama komentuje takto:

„Čím více kapitál usiluje o destrukci ne-kapitalistických vrstev doma i ve světě, čím více snižuje životní standard dělníků jako celku, tím větší je i změna v každodenní historii kapitálu. Činí z něj řadu politických a sociálních katastrof a otřesů a za těchto podmínek, poznamenaných periodickými ekonomickými katastrofami nebo krizemi, akumulace není více možná...V jistém stádiu vývoje nezbude žádné jiné cesty než nastolení socialistických principů.“⁽¹²⁾

Přestože Luxemburgová vidí jiné důvody pádu kapitalismu než Marx, její fatalismus a víra v nevyhnutelnost tohoto procesu je stejně slepá jako u jejího předchůdce. Přesto však historická zkušenost ukazuje, že se Luxemburgová i Marx ve svých předpokladech mýlili, vezmeme-li v úvahu fakt, že kapitalismus je schopen nalézat udržovací mechanismy, včetně tvorby systémů regulace akumulace a systému sociálních jistot, které jej i nadále udržují v chodu.

4.3 *Revoluce a reforma*

Luxemburgová byla jednoznačně zastánkyní revolučních principů, pro niž „jakýkoliv ústupek buržoazní ideologii byl neakceptovatelným kompromisem s revizionismem.“⁽¹⁵⁾ Ve své knize *Reforma a revoluce*, která je kritikou Bernsteinova revizionismu, dokládá, proč jsou reformy nevhodným prostředkem k nastolení socialismu. Zároveň kvalitativně definuje pojem revoluce a poukazuje na vzájemnou nezaměnitelnost těchto dvou politických nástrojů.

„V třídních dějinách je revoluce aktem politické tvorby, zatímco legislativa je politickým vyjádřením již existujícího života společnosti... Během každého historického období směřuje reformní činnost pouze k takovému cíli, k němuž dala poslední revoluce impuls, a trvá jen do té doby, dokud je její signál dostatečně silně pociťován. Řečeno konkrétněji, v každém historickém období reformní činnost může probíhat jen v rámci struktury sociální formy vytvořené poslední revolucí. Zde je jádro celého problému.“⁽¹³⁾

Z výše uvedeného vyplývá, že Bernsteinovy snahy o reformy, které měly vyústit v nastolení socialismu, musely skončit jasným neúspěchem. Reforma ze své povahy pouze modifikuje již *stávající* systém, nepřináší však *změnu* jednoho systému na druhý. Nebo jak uvádí sama Luxemburgová: „... (reformismus) není uskutečněním socialismu, ale reformou kapitalismu; nikoliv vymýcením systému mezd, ale zmírněním vykořisťování, tj. potlačením zneužívání ze strany kapitalistů, namísto potlačení kapitalismu samotného.“⁽¹³⁾

My však již víme, že Luxemburgová stejně jako Marx věřila v nevyhnutelný konec kapitalismu, byť příčiny jeho pádu byly způsobeny u každého z nich odlišnými mechanismy. Nasnadě je otázka, proč je tedy ještě zapotřebí revoluce, je-li osud kapitalismu tak jako tak zpečetěn? Revoluce je totiž, stejně jako pád kapitalistického systému, dějinnou nutností, kdy jedno vyplývá z druhého: kapitalismus nastolí takové podmínky, které budou živnou půdou pro vznik silného revolučního hnutí, které v okamžiku zralosti dějinné situace provede změnu systémů.

Přesto však musí revoluce splňovat určitá kritéria, má-li být změna trvalá a

v souladu se socialistickými principy. Za prvé musí mít „povahu spontaneity“⁽¹⁵⁾, která zaručí, že změna je prováděna zdola a má organický, přirozený charakter, přičemž proletariát je synonymem pro akci a naopak. Zcela v rozporu je pak takové pojetí, kdy je revoluce vykonstruovanou, nedějinnou složkou sociální reality, zpravidla vnucenou shora. Druhým problémem je otázka zachování svobod jednotlivce v porevolučním vývoji. Luxemburgová sice přiznává vysoký kredit vůdčímu postavení strany, ovšem ta musí vždy být vykonavatelkou vůle proletariátu, nikoliv jejích lídrů. Zcela nepřijatelné je pak uchopení moci vedoucími členy strany, kteří, v zájmu zachování správného směru, převezmou řízení celého hnutí a potlačí všechny hlasy, které by se s nimi neshodovaly. Tento vývoj lze velmi dobře vysledovat na příkladu vývoje socialistického hnutí v Rusku.

Vyžralost dělnického uvědomění v Rusku na počátku 20. století byla Luxemburgovou hodnocena velmi vysoko. Cenila si jeho spontánního charakteru a faktu, že hnutí vyvěrá z širokých řad proletariátu. Revoluce v carském Rusku roku 1905, přestože zatím neúspěšná, byla pro ni důkazem akceschopnosti ruského socialistického hnutí, z čehož vyvozuje závěry o správnosti využití masových stávek coby vhodného revolučního prostředku v každém politickém prostředí. Vývoj v Rusku po roce 1917, kdy došlo k Velké říjnové socialistické revoluci, však nabral směr, ke kterému měla Luxemburgová ostré výhrady. Z počátku byla s Leninem zajedno v otázce převzetí moci stranou „v okamžiku, kdy to bude politicky proveditelné, bez ohledu na doktrinářské námitky, týkající se ekonomické zralosti“⁽¹¹⁾. Zcela se však distancovala od dalšího porevolučního vývoje, kdy moc do svých rukou uchopily Sověty - správní rady, které uplatňovaly svou vůli ne-demokratickými prostředky. Síla proletariátu tak byla zneužita k upevnění bolševického diktátu, které si osvojilo právo a převzalo zodpovědnost rozhodovat o otázkách širokých vrstev a upřelo tuto svobodu jednotlivcům. Tím ale také popřelo základní principy socialismu, které podle Luxemburgové spočívají na právu svobodného projevu a existenci demokratických institucí, jakkoliv křehkými by se mohly jevit:

„Svoboda pouze pro stoupence vlády, pouze pro členy jedné strany...není

žádnou svobodou. Svoboda je vždy a pouze svobodou pro všechny, kdo smýšlejí rozdílně...; její platnost končí, stane-li se zvláštním privilegiem...Lenin se zcela mýlí v prostředcích, kterých používá. Nařízení, diktátorská síla v dozorování továren, drakonické tresty, vláda teroru nejsou než prostředky, které se soustředí na potlačení následků, nikoliv příčin. Jediná cesta ke znovuzrození je skrze školu veřejného života, nejširší demokracie a veřejného mínění.“⁽¹⁴⁾

Z tohoto úhlu pohledu lze považovat vývoj v Rusku za nastolení *stranického* a nikoliv *třídního* socialismu. Přes svého společného jmenovatele socialismu a podobný cíl mají každý z nich zcela odlišný přístup k využití, resp. zneužití prostředků k dosažení těchto cílů. První z nich musí ze své podstaty sáhnout po ne-demokratických nástrojích a uplatňování moci násilnou cestou, zatímco druhý lze, alespoň v očích Rosy Luxemburgové, budovat demokratickou cestou.

Význam socialistického hnutí Druhé internacionály

Pokud chceme porozumět vzniku a vývoji socialistického hnutí, musíme dobře chápat mechanismy kapitalismu, které svým působením zapříčiňují nutnou reakci. Pojďme si na úvod této kapitoly přiblížit okolnosti vzniku a vývoje kapitalismu, abychom lépe pochopili, proč byl nástup socialismu, alespoň z marxistického úhlu pohledu nevyhnutelný.

Kapitalismus měl ve svém prvopočátku velmi pomalý nástup. Jeho formování se zintenzivňuje v průběhu 14. století. Příčin je několik, přičemž nad jejich relevantností se vedou živé diskuze. Uvedme alespoň ty nejdůležitější: a) zámořské objevy, které přinesly do pokladen tehdejších velmocí množství zlata, díky němuž dochází k ekonomickému rozvoji v Evropě; b) technologický rozvoj, který již umožňuje nadvýrobu a s tím související rozkvět obchodu -okolnost, která vede k rozvoji bankovníctví a důležitosti peněz jako platidla; c) upadající feudální systém, postavený na principu pán-vazal, a v neposlední řadě d) nástup nového myšlenkového směru - osvícenství, jehož podstatou už není Božská jednota, odrážející se i ve světské společnosti, nýbrž individualita. Ta umožňuje plně následovat vlastní cíle, což garantuje i dosažení cílů celé společnosti. Z čistě marxistického úhlu pohledu je však nutno hledat hlavní příčinu přechodu na nový systém v *technologickém pokroku*, který s sebou přináší i změny v rovině sociální, a proto je přeskupení sil ve společnosti nevyhnutelné. Jinými slovy, feudální systém se svou strukturou a institucemi již není schopen řídit nový model výroby, který technologický rozvoj umožňuje. A právě uvědomění si nových možností znamená příliv energie, která má sílu zrodit nový, vývojově vyšší systém - kapitalismus. Na jakých základech tedy kapitalismus stojí?

Kapitalismus vyniká zejména svou ekonomickou strukturou, od níž se odvíjí ostatní. Přestože by svou legitimitu hledal jen stěží, síla ekonomických argumentů z něj dělá hlavního hráče i v oblasti politiky. Celý systém se opírá o těchto několik pilířů: a) akumulace výrobních prostředků v rukou malého počtu vlastníků; b) práce za mzdu, kdy kapitalista od dělníka kupuje jeho práci, a

s tím související důraz na maximální efektivitu práce a snižování pohyblivé složky kapitálu (mzdy); c) tvorba nadhodnoty, která je zčásti investována a zčásti spotřebována vlastníky; a konečně d) mechanismus ekonomického fungování kapitalismu je předvídatelný. Tolik tedy stručně k nástinu kapitalismu.

S industrializací výroby přichází změna, kdy se původní uspořádání společnosti, postavené na silné zemědělské základně mění ve prospěch průmyslové výroby, soustředěné do měst. Odliv obyvatelstva z venkova do měst je markantní. Právě sem přicházejí lidé, aby si našli obživu v nově vznikajících továrnách, ale často pro ně není uplatnění. Tento fakt hraje do karet tehdejšímu kapitalistům, kteří mohou snadno jednoho dělníka vyměnit za jiného a zároveň udržovat mzdy na minimální hranici. Navíc, v období rozvoje průmyslové výroby ještě neexistují žádná právně vymahatelná regulativa, která by zaručovala dělníkům alespoň trochu lidské pracovní podmínky či snad sociální jistoty. Za těchto podmínek se rodí opozice, zosobněná v socialistickém hnutí.

Socialismus se tedy začíná formovat jako odezva na nastalou situaci a klade si za cíl čelit „nekontrolovatelné koncentraci majetku a bezbřehé soutěživosti, které vedou ke vzrůstající chudobě a krizím,“ tím, že: „systém bude nahrazen takovým, kde organizace výroby a směny odstraní chudobu a útlak...“⁽¹¹⁾ Pro socialismus tohoto raného období je však příznačná velká názorová roztržičnost, nejednotnost a v jistém smyslu i politická naivita. Hovoříme převážně o tzv. *utopickém* socialismu. Toto je půda, ze které vyklíčí i Marxovy pozdější myšlenky, rozpracované v jeho díle.

Marx se nehodlal spokojit se zjednodušeným pohledem na realitu a představa pouhého svržení stávajícího systému a nahrazení jej jiným, aniž by si aktéři takové události byli vědomi dějinných souvislostí, považoval za neživotaschopné. Proto se celou svou bytostí vkládá do studia a analýzy ekonomických vztahů kapitalismu, které tvoří součást jeho materialistické interpretace dějin. Jeho práce se oproštuje od idealistické naivity původních socialistických myslitelů a aspiruje svou vědeckostí na univerzální teorii, postihující všechny oblasti lidské existence. Přestože je Marx v době vzniku

svých nejdůležitějších spisů pouze jedním z mnoha kritiků kapitalismu, po jeho smrti se jeho myšlenky stanou základním stavebním kamenem širokého socialistického hnutí. Významnou zásluhu na popularizaci a rozšíření Marxovy vědecké teorie nese německá SPD a také nově vzniklé mezinárodní uskupení socialistických hnutí, známé pod jménem Druhá internacionála (1889).

Na přelomu století je tak marxismus povýšen na ideologii celého socialistického hnutí. Jeho vliv je obzvláště patrný ve středo- a východoevropském prostoru, zejména pak v Německu, kde se v rámci SPD profilují tři svébytná ideová pojetí marxismu. Jejich autorství můžeme přičíst na vrub třem z nejvýznamnějších osobností tehdejšího hnutí: českému rodákovi Karlu Kautskemu, německému Židu Eduardu Bernsteinovi a polské exilantce Rose Luxemburgové. V čem spočívala rozdílnost těchto myšlenkových proudů?

Ještě než tuto otázku zodpovíme, je nutné zmínit dvě okolnosti, které přispěly k poměrně velké náchylnosti Marxovy doktríny ke vzniku různých interpretací. První z nich je fakt, že mnoho jeho myšlenek zůstalo v rozpracované podobě, aniž by autor podal ucelený a nenapadnutelný závěr. Druhou okolností byly rychle se měnící socio-ekonomické podmínky té doby, které sami o sobě často vyvracely některé Marxovy teze. V následujících odstavcích shrneme rozdíly v pojetí původní Marxovy teorie tak, jak je jednotliví autoři vnímají.

Otázku můžeme rozdělit do tří oblastí, jež se bytostně dotýkají lidské existence, tedy na ekonomiku, politiku a sociologii. V oblasti první, tedy *ekonomické* zůstává první ze zmiňovaných autorů-K. Kautsky-zcela věrný Marxovým tezím. Je přesvědčen, že koncentrace výrobních prostředků je problémem, který povede k prohloubení sociálních rozdílů a úplné likvidaci střední třídy. Odmítá Bernsteinovo stanovisko, že menší podnikatelé nejsou koncentrací kapitálu existenčně ohrožováni. Naopak se domnívá, že v absolutním měřítku, i přes statistickou prokazatelnost ekonomické aktivity střední třídy, nakonec dojde vlivem ekonomické deprese a krizí k zániku těchto malých podnikatelů. Nebudou totiž, na rozdíl od velkých kapitalistů, schopni čelit ekonomicky nestabilním podmínkám. V koncentraci kapitálu a vzniku

kartelů neviděl Kautsky, oproti Bernsteinovi, stabilizační prvek kapitalistického trhu, nýbrž „konec ´volné´ ekonomické soutěže a nevyhnutelnost pádu (kapitalismu)“⁽¹⁵⁾ Bernstein stojí v tomto bodě v opozici vůči původním závěrům Marxovým a na základě pozorování stávající ekonomické reality dochází k přesvědčení, že kapitalismus je schopen autoregulace a tvorby stabilizačních mechanismů. Mezi ně můžeme zařadit, z prvně jmenovaného již zmiňované zakládání kartelů a monopolů, kdy vlastně dochází k opačnému proudu, než je koncentrace kapitálu, neboť počet kapitalistů se zvyšuje. Mezi stabilizační mechanismy potom patří např. zdokonalení úvěrového hospodářství, které je schopno v době krizí účinně vypomoci kolabujícím podnikům. Bernstein současně poukazuje na nepodloženost teorie nadhodnoty a pochybuje o tom, že by bylo možné skrze její aplikaci vědecky dokázat nevyhnutelnost nástupu socialismu. Sám věří v reformovatelnost kapitalismu, v němž práce nabývá sociální charakter, a to do té míry, že jednou vyústí v socialismus přirozenou cestou. Třetí ze zmiňovaných autorů-R. Luxemburgová-sice nezpochybňuje teorii nadhodnoty, avšak liší se od Marxe ve vysvětlení mechanismů a pádu kapitalismu. Konstatuje, že kapitalistická výroba je závislá na odbytu v zemích třetího světa, nedotčených kapitalistickým způsobem hospodaření. Zde totiž kapitalistické země mohou udat své zboží z nadprodukce a dále vytvářet nadhodnotu. Poté, co však i v těchto zemích dojde k zavedení kapitalistických principů, což je nevyhnutelné, ztratí kapitalisté svá odbytiště a celý systém se zhroutí.

V otázkách *politických* zastával Kautsky myšlenku silné revoluční socialistické strany. Přesto byl jeho postoj vůči revoluci ambivalentní. Podle něj byla SPD „revoluční, ale nikoliv revoluci praktikující strana“. Prostředek revoluce měl smysl, avšak jen za velmi specifických okolností, které se navíc musely udát ve stejném časovém období. V praxi to znamenalo žít s revolučním vědomím, aniž by kdy k nějaké mohlo dojít. Boj neměl proběhnout násilnou formou v ulicích jako za Francouzské revoluce; „transformace mělo být dosaženo mírovým dobytím politické moci.“⁽¹⁸⁾ Revoluci, coby prostředek k nastolení nového systému stavěla na nejvyšší místo Rosa Luxemburgová. Pro ní byla odrazem třídního uvědomění dělnictva a jako taková mohla přinést urychlení jinak zdlouhavého historického procesu úpadku kapitalismu. Vzorem

ji bylo ruské socialistické hnutí, jehož si cenila pro jeho spontaneitu a organizaci zdola. Revoluční nasazení ruských dělníků v letech 1905 a 1917 dokonce dávala za vzor poněkud těžkopádnému hnutí německému. Právo dělnictva rozhodovat o svém osudu, i přes nebezpečí dopouštění se chyb pro ni bylo naprosto zásadní. V kontrastu s tím viděla jako problematické snahy o nastolení vůdčího postavení strany, jak tomu bylo např. v Rusku po roce 1917. Tam Lenin a jeho strana převzali politickou moc do svých rukou, nastolili diktaturu jedné strany a tím zcela popřeli demokratické principy, které byly pro Luxemburgovou nutnou podmínkou existence opravdu svobodného socialistického systému. Bernstein se naopak revolučních prostředků zcela zříká a na základě svých empirických zkoumání se vydává cestou reforem současného systému, čímž popírá nevyhnutelnost jeho pádu. Věř, že transformace je možná ne proto, že je dějinnou nutností, ale proto, že socialismus je „etickým ideálem“⁽¹⁸⁾, k němuž lidstvo samo dospěje. Stávající politické instituce a především demokracie mu jsou těmy správnými prostředky k reformě kapitalismu.

V rovině *společenské* panovaly rozdíly především mezi názory Kautského a Luxemburgové na jedné straně a názorem Bernsteinovým na straně druhé. První dva jsou přesvědčeni o existenci silně polarizované společnosti, kde třídní antagonismus vytváří napětí, které je hybnou silou dějin a v konečném důsledku přinese i změnu systému. Ani jeden z nich si však nebyl shopen přiznat stav věcí, ve kterém se teorie třídního boje stává pouhým předpoklad, nikoliv však sociální realitou. Faktem zůstává, že podmínky dělníků měly tendenci se zlepšovat a vzrůstaly i jejich mzdy. Sociální otázky již nebyly okrajovou záležitostí, ale stále častěji se stávaly součástí politické agendy. Zároveň s tím docházelo k větší stratifikaci společnosti, s vysokým zastoupením střední třídy, rekrutující se z řad úředníků a malých živnostníků, kteří rozhodně neměli revoluční ambice. Stejně tak rolníci, vázaní na půdu a historicky spjatí se svým majetkem neměli socialistické smýšlení. Z těchto předpokladů vychází Bernstein, který tím dokazuje možnost reformy kapitalismu, který nesměruje ke stále větší koncentraci majetku, nýbrž k většímu a spravedlivějšímu přerozdělení bohatství mezi všechny členy společnosti. Bernstein také věřil v ideu spolupráce, která se postupně stane

vůdčím principem mezilidských a výrobních vztahů a nahradí tak zatím přetrvávající princip konkurence.

Položme si na samotný závěr poněkud irelevantní a hypotetickou otázku: „Byl by samotný Marx spokojen se směrem, kterým se socialistické hnutí začalo ubírat po jeho smrti a s také s tím, jak bylo jeho učení interpretováno?“ Domnívám se, že nikoliv. Přesto však lze na obranu jeho následovníků uvést fakt, že je vždy mnohem jednodušší novou teorii sestavit, než ji uvést v praktický život. S tímto problémem se každý z našich třech jmenovaných autorů musel vypořádávat s větším či menším úspěchem. Na tomto místě bych však rád zmínil jednu okolnost, která je pro mně ve vztahu k Marxovi naprosto ztřešněná a kterou u našich třech marxistických autorů postrádám. Jeví se mi totiž, že z jejich povědomí se vytratil ten nejdůležitější stavební kámen, bez kterého celé socialistické snažení postrádá hlubšího významu. Tímto kamenem je *návrat člověka ke své přirozenosti*, neboli definitivní vítězství nad *odcizením* se člověka sobě samému, které v kapitalismu dosahuje svého vrcholu. Toto je ten pravý *ideál*, který je ideálem lidským, člověku dosažitelným, obsaženým v potenciálu lidské bytosti. V tomto snesení lidských aspirací na zem a jejich oproštění od nánosů pověry a neproniknutelné mlhy tajemna, spatřuji největší Marxův význam a zároveň největší selhání jeho následovníků, kteří si nedokázali uvědomit, že právě tento ideál je to jediné, na čem záleží. Kautsky jakoby v tomto ohledu, přestože byl jinak nejvěrnějším Marxovým následovníkem, postrádal jistou lehkost a nadhled při uvádění teorie v praxi. U Bernsteina se projevuje až příliš úzké zaměření na oblast socio-ekonomickou, ve kterém schází místo pro hlubší filosofickou reflexi a vidění souvislostí, přesahující ekonomickou rovinu. A konečně Luxemburgová pro svoji politickou naivitu, přehlížení reality a s tím spojené lpění na určitých, přičemž ne vždy správných principech, není schopna oslovit širší okruh posluchačů, kteří by ji byli ochotni následovat.

Bylo snad tedy celé socialistické hnutí fiaskem? Nikoliv, jen jeho ambice se omezily na věci veskrze praktické, související s existenčním zajištěním pracujících a vyšší cíl, který měl být pouhým *začátkem* nové lidské epochy zanikl ve vřavě každodennosti. Domnívám se, že Marx v pojmu *odcizení*

rozvinul koncept, založený na fenomenální schopnosti vhledu do reality, který přes svou jednoduchost zůstává nepochopen nebo disinterpretován. Přesto se domnívám, že v jeho základě je obsažen potenciál budoucí *kvalitativní* změny lidstva, o jejíž formě se však dnes můžeme jen dohadovat.

Seznam literatury:

- 1) BERNSTEIN, E. Předpoklady socialismu a úkoly sociální demokracie. 1.vyd. Praha, 1902
- 2) GLASER, D., WALKER, D.: Twentieth-Century Marxism, A Global Introduction, 1.vyd. London, 2007. ISBN 0415772834
- 3) HAL, D. The Two Souls of Socialism. [online]. Michigan, April 2008 [cit. 1.dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web:
<http://www.anu.edu.au/polsci/marx/contemp/pamsetc/twosouls/twosouls.htm>
- 4) HECZKO, S. Co je to vlastně marxismus [online]. Praha, duben 2004 [cit. 11.března 2001]. Dostupné na World Wide Web:
<http://blisty.cz/art/17901.html>
- 5) HRUBÝ, K.: Bernstein a Masaryk. In Sociologický časopis. 1998, č. 34, str. 437-451
- 6) HUDIS, P.: Accumulation, Imperialism and Pre-Capitalist Formations, In Social Studies, June 2010, č.6, str. 75-91
- 7) KAUTSKY, K. Ekonomické učení Karla Marxe/Karl Kautsky. 1. vyd. Praha, 1958
- 8) KAUTSKY, K. Natur und Gesellschaft, In Die Gesellschaft, Berlin, VI/2 No.12, December, 1929, str. 481-505
- 9) KAUTSKY, K. Původ křesťanství: historická studie Karla Kautského. 1. vyd. Praha, 1930
- 10) KAUTSKY, K. The Class Struggle [online]. November 2003 [cit. 20.března 2011]. Dostupné na World Wide Web:
<http://www.marxists.org/archive/kautsky/1892/erfurt/index.htm>
- 11) KOLAKOWSKI, L. Main Currents of Marxism: Its origins, Growth and Dissolution. Vol.2, The Golden Age, Oxford : Oxford University Press, 1981, ISBN 0-19-285108-X
- 12) LUXEMBURG, R. Accumulation of Capital, London, 2003, ISBN-10 9780415304450
- 13) LUXEMBURG, R.: Reform and Revolution [online]. London, November 2008 [cit. 10.dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web:
<http://www.marxists.org/archive/luxemburg/1900/reform-revolution/index.htm>
- 14) LUXEMBURG, R.: The Russian Revolution [online]. New York, 1999 [cit. 12. dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web:
<http://www.marxists.org/archive/luxemburg/1918/russian-revolution/index.htm>
- 15) McLELLAN, D. Marxism after Marx. 4.vyd. Palgrave, 2007. ISBN 1403997284

- 16) NEUBERT, M. Karel Marx, filozof revoluce nebo liberální myslitel?
[online]. Praha, září 2002 [cit. 11.března 2011]. Dostupné na World Wide
Web: <http://www.sds.cz/docs/prectete/ouno/marx.htm>
- 17) PETER, G. The Dilemma of Democratic Socialism. 1.vyd. New York, 1952
- 18) STEENSON, P.G.: Ideological Divisions Within the SPD [online].
Baltimore, 2001
[cit. 3.dubna 2011]. Dostupné na World Wide Web:
<http://faculty.goucher.edu/history231/steenson.htm>
- 19) STEENSON, P. G. Not One Man Not One Penny, 1981, University of
Pittsburgh Press,
ISBN 0822953293